

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Utváření vztahů spřízněnosti v pěstounství

Fúdorová Kateřina

Plzeň 2023

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Sociální a kulturní antropologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Utváření vztahů spřízněnosti v pěstounství

Fúdorová Kateřina

Vedoucí práce:

Mgr. Gabriela Fatková Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická – Západočeská univerzita v Plzni

Plzeň 2023

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, na základě vlastních zjištění a s použitím odborné literatury a materiálů uvedených v seznamu použitých zdrojů.

.....

Děkuji Gabriele Fatkové za odborné vedení, cenné rady, podněty a připomínky při zpracování bakalářské práce. Dále bych chtěla poděkovat mým respondentům a jejich rodinám, že mi dovolili nahlédnout do jejich soukromí a podělili se se mnou o své zkušenosti.

.....

Obsah

Úvod.....	7
1 Antropologie příbuzenství	8
1.1 Role příbuzenství ve světě.....	11
1.2 Role příbuzenství v západní společnosti	13
1.2.1 Pěstounská péče ve Velké Británii	13
2 Vymezení základních pojmů	16
2.1 Náhradní rodinná péče v ČR	16
2.2 Osvojení.....	18
2.3 Poručenství	18
2.4 Pěstounská péče.....	20
2.4.1 Proces zprostředkování a svěření dítěte do pěstounské péče.....	22
2.4.2 Výběr vhodných pěstounů	25
2.4.3 Příchod dítěte do zprostředkované rodiny	26
2.4.4 Práva a povinnosti osob pečujících	27
2.4.5 Komunikace a kontakt s biologickou rodinou	28
2.4.6 Zrušení a zánik pěstounské péče	29
2.5 Pěstounská péče na přechodnou dobu	30
3 Adaptace v náhradní rodině	33
3.1 Psychické obtíže u dětí	34
3.1.1 Porucha attachmentu.....	34
4 Praktická část.....	38
4.1 Cílová skupina	39
4.2 Tvorba dat.....	39
4.2.1 Metoda sběru dat	40
4.3 Analýza dat.....	42
4.3.1 Charakteristika.....	42

4.4	Rozbor dat	45
4.4.1	Příprava na pěstounství.....	45
4.4.2	Počátky dítěte v rodině a utváření vztahů.....	47
4.4.3	Vliv rodinného prostředí na utváření vztahů	58
4.4.4	Oslovování.....	60
4.4.5	Kontakt dítěte s biologickou rodinou	61
4.4.6	Upevňování vztahů s dítětem	63
4.5	Shrnutí výzkumného šetření	67
5	Závěr	70
6	Resumé.....	72
	Seznam použité literatury a pramenů	73
	Literární zdroje	73
	Internetové zdroje.....	75

Úvod

Hlavním cílem bakalářské práce je zmapování procesu vytváření vazeb spřízněnosti v oblasti náhradní rodinné péče v ČR. Práce se detailně zaměří na identifikaci shodných rysů či rozdílů při formování vztahů a silných citových vazeb mezi dětmi a jejich pěstouny v příbuzenské a nepříbuzenské formě pěstounství. Výzkum bude postaven na rešerši legislativy a řízených polostrukturovaných rozhovorech a bude se inspirovat podobně zaměřenými výzkumy provedenými ve Velké Británii.

Věcná část práce je rozdělena do hlavních kapitol a navazujících podkapitol, jejich výsledným cílem je vymezení pojmů týkajících se náhradní rodinné péče a bližšího seznámení s pěstounskou péčí, formou náhradní rodinné péče. V úvodu práce vycházím z antropologických přístupů studia příbuzenství v antropologii, které mě inspirovali k volbě tohoto tématu.

Cílem mé práce je pomocí kvalitativního výzkumu šesti pěstounských rodin v příbuzenské a nepříbuzenské formě pěstounství, jež jsem prováděla od podzimu roku 2022 do února 2023 zjistit, na jakém principu vznikají příbuzenské vazby a zda dokážeme bezvýhradně přijmout do rodiny dítě, které s námi nesdílí stejný genetický základ. Dále mě zajímala identifikace shodných rysů a rozdílů při formování vztahů a citových vazeb mezi dětmi a jejich pěstouny. Sběr dat proběhl prostřednictvím řízených polostrukturovaných rozhovorů s vybranými respondenty. Do výzkumu jsem si záměrně volila pěstouny příbuzné i nepříbuzné z řad zprostředkovaných i nezprostředkovaných pěstounů.

1 Antropologie příbuzenství

Existuje mnoho způsobů, jak můžeme o příbuzenství přemýšlet, ale v první řadě považují za důležité vystihnout, že příbuzenství je adaptivní mechanismus, který se přizpůsobuje specifickým potřebám dané společnosti, a právě díky rozmanitosti kultur má příbuzenství tolik podob, kolik existuje společností.

Skupník uvádí, že začlenění sebe sama i ostatních do příbuzenských vazeb a vztahů je jedním ze způsobů, jak učinit svět kolem nás srozumitelnějším. Příbuzenská organizace umožňuje jedince klasifikovat, a těmto kategoriím přiřadit určité jednání a role. Ve všech společnostech na světě existují různé způsoby pojetí příbuzenství, které podle Skupníka vychází z předpokladu, že všude po světě mají lidé stejná fyzická těla, která prochází stejnými fyziologickými procesy, které jsou součástí univerzální zkušenosti.¹

Představy o společném původu vytvářejí mezi lidmi společenství, které spojují jednotlivce a dodávají jim význam, že si jsou s některými lidmi bližší než s ostatními. Tato vzájemná propojenost různých osob spouští řadu interakcí a dává jednotlivcům řád, určuje práva a povinnosti, na jejichž základě se lidem nabízí možnosti, jak interagovat s určitými lidmi a jaké jednání očekávat. To přispívá k fungování společnosti a předchází řešení problémů spojených s každodenní rolí.²

Příbuzenství dává lidem jasnou představu o vazbách mezi konkrétními lidmi, protože jedinec je zpravidla od narození zařazen do rodiny, která předurčuje jeho chování a zásadně ovlivňuje socializaci jedince, a to i v širší společnosti. Dle Budilové je klasická antropologická definice příbuzenství založena na tom, že genealogickým vztahům vycházející z faktů biologické reprodukce člověka se připisuje sociální význam. Podle vztahů, které vznikají v důsledku reprodukce tak vzniká sociální organizace. Budilová tyto vzniklé vztahy označuje za sociální vztahy, které pramení z lidské schopnosti reprodukovat se.³

“Až postupným vývojem antropologického myšlení a příbuzenských studií se projevilo, že dělení společností podle rozdílného vnímání důležitosti příbuzenství je pouze

¹ SKUPNIK, Jaroslav. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. 2010, s. 22.

² SKUPNIK, Jaroslav. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. 2010, s. 14.

³ BUDILOVÁ, Lenka. *Studium příbuzenství a sociální antropologie*. 2007, s. 117-118.

západní etnocentrickou fikcí. Příbuzenství můžeme chápat jako univerzální organizační a strukturální princip, ale to, jak je s těmito principy zacházeno je kulturně specifické.”⁴

Na předchozí stránce byla pomocí Jaroslava Skupníka a Lenky Budilové stručně nastíněna minulost, ve níž se nahlíželo na příbuzenství rozdílně, než je tomu v posledních 50 letech. V 60. letech 20. století pohled na biologické příbuzenství zásadně ovlivnil David Schneider, který tvrdil, že to, co antropologové chápou jako příbuznost, nemusí nutně existovat mezikulturně a že je zapotřebí na příbuzenství začít nahlížet i z jiného úhlu. Schneider vznesl mezi antropology myšlenku, že příbuzenství nemusí být nutně založeno na biologickém spojení, ale na vlastních představách, které mohou být například společné bydlení, stravování, výchova nebo provádění určitých rituálů. Zájem antropologů se přesunul na to, jak různé společnosti svým vlastním způsobem konceptualizují to, co u nich konstituují vztahy, které jsou v naší západní kultuře označovány jako příbuzenské.⁵

V pozdějších letech bylo příbuzenství především díky feministické antropologii a rostoucímu zájmu o propojení příbuzenství a genderu oživeno. Feministické antropoložky se pokoušely studovat příbuzenství a gender v každé kultuře zvlášť, aby pochopily, jak jsou tyto pojmy kulturně konstruovány uvnitř společností. Dnes je pojem biologické příbuznosti chápán pouze jako jeden z mnoha možných základů pro příbuzenské konstrukce, i když je celosvětově nejčastějším základem.⁶

Ve druhé polovině 20. století ztratilo studium příbuzenství své centrální postavení v rámci sociální antropologie a v posledních desetiletích jsou hledána nová témata. Mezi aktuální témata antropologie patří například antropologie domu, která do značné míry vychází z rozpracování Lévi-Straussova konceptu domu jako specifické sociální instituce a společností založených na domech jako zvláštního typu sociální organizace.⁷ Díky konceptu domu došlo k rozpracování tématu užívání a předávání společného jména, majetku či titulů. Koncept domu přispěl k dalšímu rozvoji antropologie jmen a pojmenovávání, například studiu identity člověka ve vztahu k předkům, zakladatelům domu, k místu či oblasti, s níž je dům spojován. Důraz, který byl v minulosti kladen na studia příbuzenství, se přesouvá z definice příbuzenství jako toho, co nezbytně vychází

⁴ SKUPNÍK, Jaroslav. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. 2010, s. 20.

⁵ BUDILOVÁ, Lenka. *Sociálně-antropologické studium příbuzenství a genderu se zvláštním zřetelem k českému kontextu*. 2015, s. 279.

⁶ STONE, Linda. *Kinship and gender: An Introduction*. 2010, s. 20.

⁷ LÉVI-STRAUSS, LÉVI-STRAUSS, C. *The Way of the Masks*. 1982 [1979] a tentýž *Anthropology and Myth: Lectures 1951-1982*. 1987 [1984].

ze základních faktů života, biologické reprodukce, k pojetí příbuzenství jako procesu. Příbuzenství se stále více chápe jako proces toho, co spíše vytváříme, než máme vrozené. Mezi nové oblasti výzkumu v rámci příbuzenských studií se tak od 90. let dostává například koncept osobnosti a jejího vymezení vztahem k druhým.⁸

Od 90. let 20. století se velmi významným podnětem stává rozvoj reprodukčních technologií. V dnešní době si plně uvědomujeme, že s příchodem nových reprodukčních technologií se vše posunulo mílovými kroky vpřed a spolu s tím se mění i názory na to, kdo je jak a s kým příbuzný. Představa rodiny tvořené matkou, otcem a dětmi je všem známá a můžeme ji vnímat jako kulturní ikonu, ale pro mnoho lidí je pojem rodiny mnohem komplikovanější, než je ve společnosti vnímán. Nové reprodukční technologie včetně umělého oplodnění, oplodnění in vitro a náhradního mateřství rozšiřují naše představy o příbuzenství a rodinách tím, že ukazují, jak lidská kultura prostřednictvím vědy a techniky utváří biologické vztahy. Tradiční obraz rodiny nesplňují ani gay a lesbické páry, a nezapadají sem ani děti, které hledají nový domov. Ať už na základě osiřené, nebo odebrání od rodiny. Ačkoliv tyto příklady rozbíjejí pohled na rodinu, kterou vnímáme jako tu tradiční, tak určití jedinci a vztahy mezi nimi nesejí do idealizovaného rámového pohledu na rodinu a příbuzné. Nejde o snahu znehodnotit, kdo je biologický příbuzný, ale pokud můžou lidé darovat svá vajíčka a spermie, a jiní lidé mohou odnést plod jiné rodině, jak chceme určovat kdo je s kým více příbuzný? A lze si vůbec nárokovat příbuzenství? Jedná se o naše rozhodnutí být si blízcí s někým. V dnešní době je dávno překonán pohled na příbuzenství, které musí vznikat na základě manželství, nebo pokrevnosti. Je to kultura, která nám definuje, kdo jsou naši nejbližší příbuzní. Biologie se opírá o genetiku, ale příbuznost určuje kultura.

Skupník ve své knize zmiňuje tézi „konce příbuzenství“, která je založena na myšlence evolucionistického předpokladu o vývoji organizací založených na příbuzenských principech, kterou by měl nahradit nepříbuzenský způsob organizace společnosti. Předpokládá, že očekávané změny by se měly projevit především díky novým reprodukčním technologiím a asistované reprodukci. Otázky se postupně mění z otázek, kdo jsou rodiče dítěte, na otázky, zda je v zájmu dítěte potvrdit či vyvrátit kdo jsou jeho rodiče. Skupník svou tezi rozvíjí natolik, že reinterpretuje podstatu příbuznosti z biologické podstaty na jednoznačně kulturní volbu jejich atributů.⁹

⁸ BUDILOVÁ, Lenka. *Sociálně-antropologické studium příbuzenství a genderu se zvláštním zřetelem k českému kontextu*. 2015, s. 281-283.

⁹ SKUPNÍK, Jaroslav. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. 2010, s. 365.

1.1 Role příbuzenství ve světě

Například terénní výzkum Janet Carsten poukazuje na potřebu věnovat pozornost koncepci substance jako toho, co vytváří spřízněnost. Carsten se ve své poslední kapitole knihy *After Kinship* věnuje právě vztahům, které zdánlivě nemají žádnou biologickou podstatu, ale přesto jsou formulovány jako příbuzenské. Rozvíjí teorii Davida Schneidera a zaměřuje se na prozkoumání rozdílu mezi podstatou a kódem ve srovnání mezi "západními" a "nezápadními" případy. Carsten jako příklad použila svůj terénní výzkum z malajského ostrova Langkawi, kde působila v 80. letech 20. století. Vysvětluje, že v Malajsií je obecně považováno za vhodné vzít si osobu, která je nám „blízko“. Definování blízkého může být vnímáno jako genealogická souvislost, geografická blízkost, sociální postavení či něco podobného. To vše může definovat onu zmíněnou blízkost, kterou se Malajci řídí. Janet Carsten tvrdí: „*Pobyť v jednom domě, společně stravování, pěstounství nebo sňatky, to vše může nastartovat proces postupného připodobňování se těm, mezi nimiž člověk žije.*“¹⁰

Na ostrově Langkawi bylo rozšiřování nových komunit spleť svázáno se způsobem, kdy mohlo příbuzenství vzniknout uzavřením manželství a podporou nových přistěhovalců. Carsten uvádí, že pěstounství a silná tendence zařazovat vztahy do tohoto idiomu, ať mají tyto vztahy krátké či dlouhé trvání vychází z myšlenky tělesné substance, kdy podstatná část vesnických dětí je vychovávána v domech, kde nežijí jejich biologičtí rodiče. Schopnost hostit pěstounské děti zde přináší určitou prestiž. Je pozoruhodné, jak je v daném kontextu efektivně stírán rozdíl mezi výchovou biologických příbuzných vychovávajících a ubytovávajících hosta, který je zde na několik dnů nebo týdnů. Snaha stírat tento rozdíl naznačuje, že základní procesy spojené s těmito formami pohostinnosti mohou být potencionálně velmi podobné. Mnoho hostů se zde díky pohostinnosti místních nakonec rozhodne zůstat. To, co by se na začátku mohlo jevit jako metaforické použití pojmu příbuzenství, se tak postupně a nenápadně proměňuje v dlouhodobé pokrevní a rodinné svazky. Další faktor, který Carsten vyzdvihla, je připodobňování se s pěstounskými příbuznými. Malajci rádi zdůrazňují, že se jim osoba začne postupně podobat vzhledem i způsobem chování. Carsten tuto představu okomentovala slovy „*Pokud se jídlo v těle postupně přeměňuje na krev a ti, kdo spolu žijí, se navzájem podobají a také se u nich vyvine citová blízkost, pak jde z dlouhodobého hlediska jistě o zcela doslovný proces vytváření příbuzenství.*“

¹⁰ CARSTEN, Janet. *After Kinship*. 2004, s. 138.

Esther Goody prováděla rozsáhlé studie tradičních a současných vzorců vzdělávání a výchovy dětí v západní Africe a na základě svých prací poukázala na fakt, že je zcela běžné posílat děti vyrůstat mimo domov. Její výzkum prováděný v Ghaně ukázal, že v západní Africe jsou různé formy sociálního rodičovství daleko běžnější než v euroamerické kulturní oblasti. Goody se zabývala rozlišením mezi různými formami sociálního rodičovství, během toho nastínila pět funkcí, které jsou sdíleny biologickými i sociálními rodiči v mnoha společnostech. Jedná se o plození a rození dětí, nároky na dítě a reciprocita, péče, výchova a materiální zajištění. Osoby, které kromě biologických rodičů poskytují dítěti některé z těchto činností, pak můžou být označovány za rodiče sociální. Těchto 5 funkcí, které definují sociální rodičovství lze chápat ve velmi širokém smyslu.¹¹

¹¹ ALBER, Erdmute. The real parents are the foster parents. In: BOWIE, Fiona. *Cross-Cultural Approaches to Adoption*. 2004, s. 35.

1.2 Role příbuzenství v západní společnosti

V západních společnostech máme více možností pro uchopení přenosu práv z biologických rodičů na ty sociální. Na jedné straně existuje možnost adopce, úplnému vymazání biologické rodiny ze záznamu, nové rodiče dítěte se zcela legálně zapíší do rodného listu dítěte jako jeho rodiče a na druhé straně možnosti náhradní rodinné péče pro dítě, které však nadále udržuje kontakt se svojí biologickou rodinou, ale práva biologických rodičů i případných sociálních jsou omezená.¹²

Velká Británie je na profesionální úrovni pěstounské péče značným průkopníkem a má již několikaletou tradici. Vzhledem k tomu, že má velmi rozvinuté formy pěstounské péče, není divu, že Česká republika (a většina evropských zemí) čerpá z britského modelu značnou inspiraci při reorganizaci pěstounské péče. V roce 2013 sloužil britský model pěstounské péče jako vzor v rámci úprav legislativy týkající se zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

Janet Carsten prováděla výzkumy na téma příbuzenství i ve Velké Británii. Vzhledem k tomu, že se náhradní rodinná péče v ČR britským modelem inspiruje, bude část práce zaměřena na pěstounskou péči ve Velké Británii.

1.2.1 Pěstounská péče ve Velké Británii

Náhradní péče ve Velké Británii plní rozdílné funkce podle potřeb dětí. Typy náhradní péče se odvíjí podle několika kritérií. Nejdůležitějších kritériem je účel, výsledek a také délka náhradní péče. Jednotlivé děti jsou rozřazovány do typů péče s ohledem na jejich charakter. Různé formy péče se často kombinují a navzájem na náhradní péči o konkrétní děti spolupracují. Sdílení péče a tzv. speciální schémata, prostřednictvím kterých se organizují specializované služby dětí s vysoce komplexními potřebami, jsou v poslední dekádě dokladem rostoucí flexibility a hybridity systému služeb.

Při pohledu na způsob, s jakým je řešena sociální politika, legislativa i praxe je nutné si uvědomit, že náhradní rodinnou péči ve Velké Británii nelze doslova vnímat jako „náhradu“ za péči rodinnou, ale pojímat ji jako součást komplexně a flexibilně pojatého a koordinovaného systému služeb péče o potřebné a ohrožené rodiny a děti.¹³

¹² ALBER, Erdmute. The real parents are the foster parents. In: BOWIE, Fiona. *Cross-Cultural Approaches to Adoption*. 2004, s. 35.

¹³ NOVÁK, Ondřej. *Náhradní péče o děti v Dánsku, v Anglii a Walesu, na Slovensku a v Polsku*. 2013, s. 64

Ve Velké Británii se rozlišují **různé formy pěstounské péče**, a vzhledem k tomu, že nejsou jednotně stanoveny typy pěstounské péče, každý zprostředkovatel uvádí možnosti odlišně. Mohli bychom je označit: krátkodobá pěstounská péče; střednědobá pěstounská péče; zvláštní (pěstounská) schémata; dlouhodobá pěstounská péče; opatrovnictví či zvláštní opatrovnictví a nápravná péče; příbuzenská forma pěstounské péče; privátní pěstounská péče; osvojení; pěstounská péče o děti osob hledajících azyl.¹⁴

Rozdíl mezi jednotlivými formami je v institučním nastavení a postavení poskytovatele, tzn. zda jde o péči instituční, vykonávanou v pobytových zařízeních, nebo rodinnou náhradní péči, poskytovanou v domech pěstounů. Náhradním rodičem je obvykle rodič-stát, zastoupený odpovědnými lokálními autoritami.

Formy pěstounské péče, které existují ve Velké Británii, jsou mnohem rozmanitější než ty v České republice. Ve Velké Británii se většina forem náhradní rodinné péče soustředí především na krátkodobou péči, protože hlavním smyslem je záchrana rodiny samotné, ne jako je tomu v České republice, kde je oblastí zájmu především dítě. Pěstounská péče ve Velké Británii klade důraz na zkušenost dítěte s rodinným životem, který dává dítěti možnost utváření blízkého vztahu.

Ve Velké Británii je systém náhradní rodinné péče pod dohledem místního úřadu. Praktickou pomoc poskytují buď organizace, které vlastní místní samospráva, nebo soukromé firmy. Místní úřady vedou dlouhodobé kampaně na hledání zájemců, kteří by chtěli poskytnout pěstounskou péči. Organizace, které jsou pod vedením místní správy, vyšetřují předpoklady zájemců o náhradní péči o dítě, připravují je a následně je doprovázejí. Každoročně se provádí zkoumání, zda jsou pěstouni vhodní pro péči a v případě vzniku nějakých problémů při péči je zavedeno prozkoumání vhodnosti pěstouna.¹⁵

Na konci 90. let vedla Janet Carsten výzkum ve Skotsku, kde vedla rozhovory s třinácti lidmi, kteří si v dětství prošli pěstounskou péčí a v dospělosti se shledali se svoji biologickou rodinou. Jednalo se většinou o ženy ve věku od dvaceti do šedesáti let. Podle jejích záznamů bylo velmi obtížné analyzovat zkušenosti ze setkání, vzhledem k rozličnosti životních příběhů. Carsten se pokoušela vnímat odlišně biologické a sociální příbuzenství a své úvahy zaměřila na příbuzenství na Západě.¹⁶

¹⁴ NOVÁK, Ondřej. *Náhradní péče o děti v Dánsku, v Anglii a Walesu, na Slovensku a v Polsku*. 2013, s. 76-83.

¹⁵ MACELA, Miloslav. *Krátkodobá pěstounská péče: Historie, praxe, perspektivy*. 2019, s. 85-87.

¹⁶ CARSTEN, Janet. *Ghosts of Memory: Essays on Remembrance and Relatedness*. 2007, s. 101.

Z výzkumu vyplývá, že lidé přemýšlí nad tím, jaké důsledky pro ně mohou plynout z informací od biologicky příbuzných osob, například povědomí o příbuzných a jejich životech, nebo společné dědičné rysy. Respondenti Janet Carsten jasně rozlišovali, co je pro ně dobré, či špatné, a zda není lepší se těmito situacím vyhnout.

Jedním z aspektů příběhů, které Carsten v knize převyprávěla, bylo to, že jejich následné rozhodování je svobodným rozhodnutím, jež v dětství neměli – možnost svobodně se rozhodnout, zda se pustí do hledání příbuzných a setkají se s nimi.

2 Vymezení základních pojmů

2.1 Náhradní rodinná péče v ČR

Česká republika čerpá z britského modelu značnou inspiraci při reorganizaci pěstounské péče. Pěstounská péče ve Velké Británii klade důraz na zkušenost dítěte s rodinným životem, který dává dítěti možnost utváření blízkého vztahu. Pěstounství je ve Velké Británii používáno jako nástroj obecní sociální práce, která poskytuje dočasné útočiště dětem, pro které se pobyt v původní rodině stal rizikovým. Sociální pracovníci s dětmi a jejich rodinami následně pracují na tom, aby se děti mohly vrátit domů. Zkoumají přitom, zda péče vyhovuje potřebám dítěte a navrhují opatření, která by mohla pomoci rodině se zlepšením situace. Britský model cílí na záchranu kompletní rodiny.¹⁷

Za každé dítě je zodpovědný jeho zákonný zástupce, zpravidla to bývají rodiče. Pokud ovšem rodič nemůže plnit svoji rodičovskou roli, je tato role přidělena někomu, jinému. Odpovědnost za zabezpečení náhradní péče pro dítě nese stát. V dnešní době se v naprosté většině případů osiřelých dětí, které byly umístěny do ústavní péče, setkáváme s tím, že se jedná o případ, kdy děti mají své biologické rodiče, kteří se o ně ale z nějakých důvodů nechtějí, nemohou nebo neumějí postarat. Příčiny selhání biologických rodičů mnohdy souvisí se závislostmi na drogách a alkoholu, které jsou kriminogenními faktory. Ty často vedou k trestné činnosti a jejímu následovnému potrestání, například trestem odnětí svobody. Případy, kdy je dítě umístěno do ústavní péče z důvodu úmrtí biologického rodiče nebo obou rodičů, jsou ojedinělé. Umístění dítěte mimo rodinu spravuje několik právních norem.

„Legislativní ukotvení zprostředkování osvojení a pěstounské péče spočívá především v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. Dále se prolíná občanským zákoníkem, zákonem o zvláštních řízeních soudních, správním radě; Instrukcí Ministerstva práce a sociálních věcí, metodickými pokyny ministerstva a v neposlední řadě je nezbytné zmínit mezinárodní smlouvy týkající se práv dětí.“¹⁸

Po odebrání dítěte z rodiny může soud dítě svěřit do péče jiné osoby, nebo může vydat předběžné opatření, na základě kterého, je dítě po nezbytně nutnou dobu umístěno

¹⁷ KOČMAN, David a Jan PALEČEK. *Osvojování dětí v Anglii a v Dánsku: Zpráva z výzkumu v Anglii a Dánsku na téma osvojení*. 2016, s. 30.

¹⁸ *Dobrý pěstoun: náhradní rodinná péče v ČR*. 2018, s. 29.

do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc nebo do školského zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, nebo do zdravotnického zařízení.

„Zvláštní ochrana dětí, jakož i jejich právo na rodičovskou výchovu a péči jsou zakotveny na ústavní úrovni a provedeny celou řadou zákonných norem. Právo dítěte na péči a výchovu ze strany jeho rodičů však nemá absolutní povahu, neboť mohou nastat situace, kdy by naopak setrvání dítěte v rodině znamenalo ohrožení jeho řádné výchovy či vývoje.“¹⁹

Nabízí se tedy hned několik možností, jak může být dítě svěřeno do náhradní péče. Systém náhradní péče se dělí na individuální péči rodinného typu a péči kolektivní, zajišťovanou v různých typech ústavních zařízení. Rozdíl mezi těmito typy péče je pouze v tom, komu je dítě svěřeno do péče. V náhradní rodinné péči je dítě svěřeno do péče fyzické osoby, zatímco dítě v ústavní péči je svěřeno do péče zařízení.

V případech, kdy dítě nemůže vyrůstat ve své rodině, se nejprve přednostně nabídne ke svěření do péče členům z širšího okruhu příbuzných či lidem, které dítě zná. Teprve poté se hledá pro dítě náhradní rodinná péče. Jejím účelem je vytvořit dítěti takové prostředí, které se bude co nejvíce podobat tomu rodinnému a bude mít pozitivní vliv na jeho vývoj.

Individuální péče rodinného typu může být zajištěna jednou z forem náhradní rodinné péče, tedy osvojením neboli adopcí, pěstounstvím a poručenstvím s osobní péčí. Tyto formy náhradní rodinné péče se snaží zajistit pro dítě stabilní rodinné prostředí.

Před výběrem typu náhradní rodinné péče by se měly posoudit potřeby a situace dítěte a rodiny, což zajišťují sociální pracovníci prostřednictvím vyhodnocení situace a individuálního plánu ochrany dítěte. Před stanovením náhradní péče je nezbytné poskytnout podporu ohroženému dítěti a jeho rodině.

¹⁹ TRNKOVÁ, Lucie. *Náhradní péče o dítě*. 2018, s. 34.

2.2 Osvojení

Osvojení dítěte je proces, který umožňuje dítěti, aby se stalo členem rodiny, která není jeho biologickou rodinou. Osvojení je považováno za ideální formu náhradní rodinné péče. Při osvojení dítě přijímá osvojitel z právního hlediska dítě za vlastní a stává se zákonným zástupcem dítěte. Smyslem osvojení je naplnění potřeb dítěte. Dítě má v nové rodině stejné postavení jako dítě biologické a osvojiteli vzniká vyživovací povinnost k dítěti. Zároveň zanikají příbuzenské vztahy k původní rodině a osvojitel je zapsán v matrice jako rodič dítěte. Děti, které mají být osvojeny je možné předat do náhradní rodinné péče je-li vyřešen jejich právní vztah s původní rodinou. Buď se souhlasem jejich zákonných zástupců (zpravidla rodičů) nebo v případě zahájení řízení o osvojení soudem ve zvláštním řízení rozhodnuto, že není nutný souhlas.²⁰Zájemci o adopci dítěte musí splnit určitá kritéria, musí být úspěšní v rodičovství, schopni poskytnout dítěti lásku a péči a být schopni se postarat o jeho finanční potřeby. Kromě těchto kritérií musí zájemci projít psychologickými posudky, včetně schválení mnoha dokumentů o jejich vhodnosti.

2.3 Poručenství

Jestliže není žádný rodič, který má a vykonává vůči svému dítěti rodičovskou odpovědnost v plném rozsahu, což znamená, že rodiče dítěte zemřeli, nebo byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti, nebo byla jejich rodičovská zodpovědnost pozastavena nebo jim byla omezena svéprávnost, dítěti ustanoví soud poručníka. Poručník vystupuje jako zákonný zástupce dítěte a tato péče je, obdobně jako je tomu u pěstounské péče, hmotně podporována státem. Mezi poručníkem a dítětem ze zákona nevzniká takový poměr, jaký je mezi rodiči a dítětem.

Soud může jako poručníka ustanovit toho, koho doporučili rodiče, pokud je to v zájmu dítěte. Řeknou-li rodiče své přání před svědky nebo napíší své rozhodnutí do poslední vůle či ve veřejné listině před notářem. Pokud se rodiče nezmínili o nikom určitém, soud stanoví poručníkem někoho z rodiny anebo osobu blízkou dítěti či jeho rodině, popřípadě jinou fyzickou osobu.²¹Pokud se nenajde někdo z příbuzných, který by se staral o nezletilé dítě, začne proces nalezení odpovídající rodiny. K tomu je obvykle

²⁰ BUBLEOVÁ, Věduna, TRUBAČOVÁ Klára a LANDOVÁ. Tereza. *Průvodce náhradní rodinnou péčí: Středisko náhradní rodinné péče*. [online] 2021, s. 8.

²¹ BUBLEOVÁ, Věduna, et al. *Základní informace o pěstounské péči a péči poručníka* [online] 2018, s.6-8.

vyžadováno schválení krajského úřadu. Může se jednat od jednotlivce či manžele. Mezi prověřenými žadateli je hledána ta nejvhodnější rodina nebo osoba. Do péče poručníka jsou často svěřovány děti, které by mohly být osvojeny, ale z různých důvodů se pro ně nenajde osvojitel. Poručenství zaniká v případě, kdy alespoň jeden z rodičů dítěte nabude rodičovskou odpovědnost. Poručenství též zaniká, nabude-li dítě svéprávnosti nebo je-li osvojeno.

Poručník je pod dohledem soudu ohledně výchovy a života poručence. Poručník odpovídá soudu za řádné plnění této funkce a podléhá jeho pravidelnému dozoru. Soud bude kontrolovat všechna rozhodnutí, které poručník udělá, a obvykle požaduje pravidelné zprávy o poručenci. Poručník musí také předložit účty ze správy jmění dítěte soudem ke schválení. Pouze v situaci, kdy mzda nepřekročila náklady na výchovu a stravu dítěte, se soud může rozhodnout nepožadovat od poručníka podrobnou finanční zprávu.

Pěstouny či poručníky nezletilého dítěte mohou být ustanoveni jednotlivci i manželé. Pokud se nenajde osoba dítěti příbuzná nebo blízká jemu či jeho rodině, probíhá proces tzv. zprostředkování náhradní rodinné péče, vedený krajským úřadem. V rámci tohoto procesu je dítěti hledána nejvhodnější rodina z řad prověřených žadatelů o pěstounskou či poručenskou péči.²²

²² BUBLEOVÁ, Věduna, et al. *Základní informace o pěstounské péči a péči poručníka* [online] 2018, s.8-9.

2.4 Pěstounská péče

Pěstounská péče je forma náhradní rodinné péče, do které jsou svěřovány děti, jejichž rodiče nebyli v plném rozsahu zbaveni svých rodičovských práv anebo děti, kterým se nepodařilo nalézt osvojitele. „Do pěstounské péče jsou umisťovány děti, které nejsou tzv. právně volné k osvojení, jejich biologičtí rodiče o ně mají zájem (ten je u každého rodiče jiný a může se projevovat různými způsoby), ale nemohou nebo se neumějí o děti postarat.“²³

Dle dostupných dat je patrné, že mnohé děti, které jsou nyní v pěstounské péči, mají za sebou zkušenost s fyzickým týráním, psychickým zneužíváním, citovým zneužíváním, sexuálním zneužíváním nebo domácím násilím.²⁴

Hlavním účelem pěstounské péče je zajistit fakticky nebo sociálně osiřelým dětem možnost vyrůstat v rodinném prostředí a zajistit dítěti osobní péči. Pěstounská péče má přednost před péčí o dítě v ústavní výchově viz § 958 až § 973 občanského zákoníku. Pěstounská péče je v ČR zaštitěna představou, že dítě potřebuje vyrůstat v rodinném prostředí, kdy stálá přítomnost rodičů a bezpečí domova zajišťuje dítěti možnost stabilního a chráněného prostředí. Z tohoto důvodu má pěstounská péče nezastupitelnou funkci.²⁵

Pěstounská péče byla do konce roku 2021 rozlišována dle procesu výběru a přípravy pěstounů na příbuzenskou pěstounskou péči a zprostředkovanou náhradní rodinnou péči. V roce 2022 byl zákon o sociálně-právní ochraně dětí (Zákon č. 359/1999Sb, dále ZSPOD) změněn rozsáhlou novelou (Zákon č. 363/2021 Sb.).

ZSPOD přinesl řadu změn v rozdělení pěstounů, změně dávek pěstounské péče, zaopatření mladých dospělých odcházejících z náhradní péče, změny podpory péče o děti v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (dále ZDVOP), omezení institucionální péče o nejmladší děti a mnohé další.²⁶

²³ BUBLEOVÁ, Věduna, TRUBAČOVÁ Klára a LANDOVÁ, Tereza. *Průvodce náhradní rodinnou péčí: Středisko náhradní rodinné péče*. [online] 2021, s. 14.

²⁴ MPSV 2021. *Roční výkaz o výkonu sociálně právní ochrany dětí za rok 2021*. [online]

²⁵ ŠPALKOVÁ, Kateřina. *Proměny příbuzenských vztahů v rámci pěstounské péče na území České republiky*. 2018, s. 19.

²⁶ MATYŠKOVÁ, Linda. *Vymezení pěstounské péče od 1. 1. 2022*. [online] 2022.

Pěstounská péče je nově rozlišována na **zprostředkovanou pěstounskou péči a nezprostředkovanou pěstounskou péči.**

Nezprostředkovanou pěstounskou péčí se dle § 47a odst. 1 písm. c) ZSPOD rozumí svěřeni dítěte do péče osobám, které jsou dítěti blízké či jsou k němu příbuzné. Tedy že mezi dítětem a budoucím pěstounem již existuje určitý vztah, vazba. V takovém případě si pěstoun sám dítě vybral (musel k němu mít blízký vztah) a požádal o jeho svěřeni do své pěstounské péče. Tito budoucí pěstouni neprocházejí přípravou a speciálním posouzením. O jejich vhodnosti se přesvědčí sociální pracovníci, kteří se vyjádří k vhodnosti svěřeni dětí do jejich péče. Tato forma má přednost zejména z důvodu zachování přirozených vazeb a možnosti, aby dítě bylo ve známém prostředí. Pokud neexistuje osoba, která je k dítěti příbuzná nebo blízká, a která by projevila zájem o svěřeni do péče, přistupuje se k variantě zprostředkování náhradní rodinné péče.²⁷

Zprostředkovanou pěstounskou péčí se dle § 47a odst. 1 písm. b) ZSPOD rozumí **péče poskytovaná dítěti osobou pečující; pěstounská péče na přechodnou dobu; a pěstounská péče poskytovaná sourozenci dítěte svěřeného do pěstounské péče.**

Pěstounskou péčí poskytovanou dítěti osobou pečující se rozumí zájemce o pěstounskou péči, který po doručeni oznámení o vhodnosti této osoby stát se pěstounem tohoto dítěte podle § 24 odst. 2 písm. a) a odst. 3 ZSPOD byl vybrán jako vhodný pěstoun pro konkrétní dítě.²⁸

Zprostředkování pěstounské péče na přechodnou dobu znamená, že zájemce, který je veden v evidenci osob a prošel odborným školením, bude vykonávat pěstounskou péči na přechodnou dobu. Tomuto tématu se budu podrobněji věnovat v kapitole Pěstounská péče na přechodnou dobu.

Poslední formou je **pěstounská péče poskytovaná sourozenci dítěte svěřeného do pěstounské péče** stejné jako u první formy, ovšem zde je výjimka vzhledem k příbuznosti. V tomto případě nemusí dojít k „párování“ ze strany krajského úřadu a lze podat žádost přímo na soud.

Eventuální zájemci o zprostředkovanou pěstounskou péči jsou osoby, které prošly náročným procesem posuzování a jsou patřičně proškoleni a prověřeni. Tito zájemci o zprostředkování náhradní rodinné péče prochází posuzováním jejich sociálního zázemí,

²⁷ MPSV 2021. *Pěstounská péče podle zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění zákona č. 363/2021 Sb., výklad pojmů zprostředkovaná a nezprostředkovaná pěstounská péče.*

²⁸ MPSV 2021. *Pěstounská péče podle zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění zákona č. 363/2021 Sb., výklad pojmů zprostředkovaná a nezprostředkovaná pěstounská péče.* s. 5-9.

zdravotního a rodinného stavu, výchovných schopností a psychické připravenosti. Kromě toho si prošli také odbornou přípravou v rozsahu 48 hodin, kde byli nejen posuzováni, ale i oni sami mohli posoudit svoji připravenost. Zájemce vybírá krajský úřad. O tom, jak probíhá samotný výběr vhodných zprostředkovaných pěstounů, se budu věnovat podrobněji v podkapitole Proces zprostředkování a svěření dítěte do pěstounské péče.

Pro posouzení, zda osobě pečující náleží odměna pěstouna nebo příspěvek při pěstounské péči, je zásadní rozdělení pěstounské péče na zprostředkovanou a nezprostředkovanou podle § 47a odst. 1 písm. b) nebo c) ZSPOD. Osobám, které mají dítě ve zprostředkované pěstounské péči, náleží za péči o toto dítě odměna pěstouna podle § 47i a násl. ZSPOD. Za péči o dítě v nezprostředkované pěstounské péči náleží osobě pečující příspěvek při pěstounské péči dle § 47ja ZSPOD.²⁹

Považuji za důležité zmínit, že zatímco zprostředkovaní pěstouni se sami rozhodli pro přijetí dětí, s nimiž nejsou v příbuzenském vztahu, a na základě předem získaných informací, kdy během tohoto rozhodnutí nevznikal tlak okolností, u náhradní rodinné péče v případě příbuzných osob, tedy nezprostředkované pěstounské péče je tento krok zvažován z úplně jiné perspektivy. Primární motivací u většiny případů svěření dítěte do nezprostředkované pěstounské péče, která nastala v širší rodině, je fakt, že dítě nebo děti potřebují pomoc. Nezprostředkovaní pěstouni se tedy pravděpodobně z valné většiny ocitly před rozhodnutím v reakci na odebrání či hrozbu odebrání dětí v situaci, kterou je zapotřebí akutně vyřešit. Obvykle se jedná o situace, v níž OSPOD odebral dítě jeho biologickým rodičům a následně kontaktoval příbuzné osoby s možností svěření do péče. Pro širší rodinu je tak toto rozhodnutí vnímáno pod velkým tlakem, kdy osoby vnímají potřebu ochránit příbuzné dítě před jeho umístěním do institucionální péče.³⁰

2.4.1 Proces zprostředkování a svěření dítěte do pěstounské péče

Proces je upraven zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

Celý proces je zahájen žádostí o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se pěstouny. Žádost se podává na obecním úřadě obce s rozšířenou působností v místě trvalého pobytu žadatele. Následně je provedeno posuzování žadatelů. V tomto kroku obecní úřad shromáždí všechny potřebné podklady pro zprostředkování a provede

²⁹ MPSV 2021. *Pěstounská péče podle zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění zákona č. 363/2021 Sb., výklad pojmů zprostředkovaná a nezprostředkovaná pěstounská péče.* s. 3-5.

³⁰ FUČÍK, Petr a SIDIROPULU JANKŮ, Kateřina. *Paradoxy a výzvy náhradní rodinné péče vykonávané příbuznými v sociálně vyloučené lokalitě.* 2019, s. 50.

sociální šetření v bydlišti rodiny žadatele. Zakládá se spisová dokumentace o žadatelích, včetně kompletní dokumentace obsahující zprávu o zdravotním stavu osob od praktického lékaře, opisu z evidence Rejstříku trestů, údaje o ekonomických a sociálních poměrech, údaje o osobách žijících v domácnosti žadatele a představy o dítěti. V případě cizinců je zapotřebí doložit doklad povolení k trvalému pobytu na území ČR po dobu nejméně 365 dnů podle zvláštního právního předpisu upravujícího pobyt cizinců na území ČR. Po splnění všech potřebných dokumentací, je k žádosti připojeno stanovisko a kopie spisové dokumentace o žadatelích je neprodleně předána krajskému úřadu.³¹

V dalším kroku nastává posuzování žadatelů krajským úřadem, který zajistí patřičné vyšetření a posouzení jejich žádosti posudkovým lékařem. V tomto kroku je zapotřebí odborného posouzení žadatelů, které se má za úkol rozpoznat vhodnost žadatele. Žadatel prochází nejen psychologickým vyšetřením, ale především odborným posouzením charakteru osobnosti s ohledem na předpoklad k výchově dítěte, posouzení stability partnerského vztahu a prostředí v rodině. Je zde posuzována i motivace žadatelů, a to včetně zhodnocení jejich přípravy na přijetí dítěte do rodiny.³²

Žadatel si prochází přípravným kurzem pro budoucí náhradní rodiče. Cílem je nejen předání ucelených informací, ale také zprostředkování reálného pohledu. Kurz pomáhá budoucím náhradním rodičům s celým procesem náhradní rodinné péče, zasvětí je do legislativy, pomůže vytvořit a navázat nové vztahy s odborníky, ale i ostatními žadateli. Vysvětlí jim, co to vlastně náhradní rodinná péče je, jaké jsou děti, které do náhradní rodinné péče přicházejí a jaké jsou jejich potřeby, jaké pravděpodobné problémy žadatelé mohou čekat v různých fázích společného soužití s dítětem, dále probírají například i kontakt s biologickou rodinou dítěte, sourozenecké vztahy a pozice biologických dětí, péče o partnerské vztahy, komunikaci s okolím a mnohé další. Právě tato společná příprava zájemců přináší prostor pro hlubší zamyšlení se nad vlastní motivací.³³

V případě pěstounské péče na přechodnou dobu je zapotřebí mnohem hlubší přípravy s ohledem na přechodnost této péče a nároky, které klade na pěstouny i děti svěřené do této péče. V kurzu probíhá i příprava na následné odloučení dítěte a předání do nového prostředí. Je zapotřebí si uvědomit, že pěstouni na přechodnou dobu neustále pečují o děti, které si teprve budou procházet obdobím rané adaptace, a zároveň je vysoký

³¹ *Pěstounská péče: Proces zprostředkování a svěření dítěte do pěstounské péče.* [online] 2022.

³² BUBLEOVÁ, Věduna, TRUBAČOVÁ Klára a LANDOVÁ. Tereza. *Průvodce náhradní rodinnou péčí: Středisko náhradní rodinné péče.* [online] 2021, s. 33.

³³ VÁVROVÁ, Alena. *Příprava pro budoucí náhradní rodiče: (metodika).* [online] 2012, s. 10-11.

počet těchto dětí poznamenán traumaty. Kurz připravuje tyto žadatele na uvědomění si náročnosti situace a pomáhá jim situace zvládnout.³⁴

Následuje zařazení nebo odmítnutí zařazení do evidence žadatelů pro účely zprostředkování náhradní rodinné péče. V případě, že by žadatel nesouhlasil s výsledkem rozhodnutí, existuje možnost se odvolat. Stejně tak jako existuje evidence žadatelů pro účely zprostředkování náhradní rodinné péče, tak existuje evidence dětí, jejichž situace vyžaduje svěřením do pěstounské péče.³⁵

Mohlo by se zdát, že volba je na straně pěstounů, kteří si zvolí dítě, ale je tomu přesně naopak. Výběr budoucí náhradní rodiny se řídí výhradně potřebami dítěte a schopnostmi budoucích pěstounů tyto potřeby naplnit. V případě shody je rodina krajským úřadem kontaktována, jsou seznámeni se situací dítěte a může být zprostředkováno osobní setkání žadatelů a dítěte.

Posledním krokem v procesu je podání návrhu k soudu na svěřením dítěte do předpěstounské péče, a to nejpozději do 30 dnů ode dne, kdy mu bylo doručeno písemné oznámení krajského úřadu o tom, že byl pro konkrétní dítě vybrán jako vhodný pěstoun. V odůvodněných případech může krajský úřad tuto lhůtu prodloužit, nejvýše však o 30 dnů.

Pěstouny bývá mnohdy proces zprostředkování péče označován jako „symbolické těhotenství a narození dítěte“. Na rozdíl od biologického těhotenství ale žadatelé o dítě nevědí, jak dlouho bude proces přidělení trvat. Je to způsob snahy o normalizování této zkušenosti a utvoření pouta s dítětem, protože ačkoliv se pěstouni často setkávají s obdivnými a pochvalnými komentáři, jejich rozhodnutí stát se pěstouny je často poznamenáno přesvědčením, že vztah, který se vyvine mezi náhradními rodiči a dětmi, nemůže dosáhnout kvalit vztahu podpořeného biologickou spřízněností. A právě za pomoci těchto praktik se snaží pěstouni tento „nedostatek“ nahradit.³⁶

³⁴ VÁVROVÁ, Alena. *Přípravy pro budoucí náhradní rodiče: (metodika)*. [online] 2012, s. 27.

³⁵ BUBLEOVÁ, Věduna, TRUBAČOVÁ Klára a LANDOVÁ. Tereza. *Průvodce náhradní rodinnou péčí: Středisko náhradní rodinné péče*. [online] 2021, s. 33.

³⁶ ŠANDEROVÁ, Petra. *Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém*. 2011, s. 41-42.

2.4.2 Výběr vhodných pěstounů

U vhodnosti pěstounů, kteří jsou nezprostředkovaní a jedná se o příbuzné nebo osoby dítěti blízké je uplatňovaný zcela jiný důkazní standard a jsou požadovány jiné požadavky, než je tomu u žadatelů zprostředkovaných státem. Ovšem i zde je velmi důležité ověřit, zda je pro dítě prostředí vhodné. Zaměřím se na způsob výběru zprostředkované formy náhradní péče vhodných pěstounů pro konkrétní dítě.

Výběr vhodného pěstouna bychom mohli charakterizovat jako posouzení toho, do jaké míry zájemce dokáže případně přijatému dítěti zajistit běžné, co nejvíce přirozené prostředí. Zde je potřeba se zamyslet nad individualitou každého zájemce, která bude naprosto stěžejní pro vhodný výběr. U výběru vhodného pěstouna je zapotřebí se zamyslet nad konkrétním zájemcem a stejnou měrou i nad konkrétním dítětem. Právě tyto předpoklady, a především životní zkušenosti by měly být posuzovány při výběru. Výběr rodiny pro dítě závisí především na míře nároků, požadavků, toleranci, posouzení reálných schopností a možností daného člověka, tedy sociálně-psychologickém posouzení žadatelů.³⁷

Krajský úřad při zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče přihlíží k výsledkům odborného posouzení dítěte i žadatele, dále k vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny a ke schopnostem plnění opatření vyplývajících z individuálního plánu ochrany dítěte.³⁸

Základním mottem zprostředkování je vyhledávání nejvhodnější rodiny pro konkrétní dítě. Součástí spisů žadatele a dětí vhodných pro náhradní rodinnou péči jsou fotografie a výsledky vyšetření. Zezulová zmiňuje, že je důležité si uvědomit, že i přesto, že součástí schválení žadatelů je absolvování povinné přípravy, nezajistí to přípravu všech členů rodiny ale pouze přípravu žadatelů, obvykle manželského páru. A i ti si prošli pouze teoretickým nabytím znalostí, ale osobní setkání s dítětem je pro všechny vždy velmi těžko uchopitelné.³⁹

³⁷ *Dobrý pěstoun: náhradní rodinná péče v ČR*. 2018, s. 45-58.

³⁸ MPSV 2021. *Proces zprostředkování*.

³⁹ ZEZULOVÁ, Dagmar. *Pěstounská péče a adopce*. 2012, s. 26-27.

2.4.3 Příchod dítěte do zprostředkované rodiny

Dítě může do nové pěstounské rodiny přicházet z různých typů zařízení a druhů péče. Dítě mohlo být v některém z ústavních zařízení, z dětských domovů pro děti do 3 let věku, z dětských domovů, výchovných ústavů, ale i například ze zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, nebo z domovů pro osoby se zdravotním postižením. Mnohdy děti přicházejí z původní rodiny, nebo z pěstounské péče na přechodnou dobu, z porodnice či baby boxu.

Jen při vyjmenování všech možností odkud dítě přichází do nové rodiny je nade vše jasné, že se jedná o děti, kteří si procházejí velmi náročnými životními osudy. Do zprostředkované rodiny tak přichází dítě, nejen v citlivém životním období utváření bazálních vazeb, ale současně s řadou specifických potřeb.

Příchod dítěte do rodiny přináší velký zásah do života dětí i členů nové rodiny. Je proto nesmírně důležité, aby zprostředkovaná rodina byla dobře srozuměna s požadavky, a výhradami péče o nového člena rodiny. Soud může z důvodu posouzení vhodnosti o svěřením dítěte do péče rozhodnout o tzv. předpěstounské péči.⁴⁰

⁴⁰ Pokud je dítě z rozhodnutí soudu v ústavu nebo v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc nebo v pěstounské péči na přechodnou dobu, může být před rozhodnutím soudu o svěřením dítěte do pěstounské péče dočasně svěřeno rozhodnutím orgánu sociálně-právní ochrany dětí do péče osoby, která má zájem stát se pěstounem a splňuje zákonem stanovené podmínky.

2.4.4 Práva a povinnosti osob pečujících

Při výkonu pěstounské péče je pěstoun povinen uzavřít dohodu o výkonu pěstounské péče s obecním úřadem pověřené obce (OSPOD) nebo s jinou právnickou či fyzickou osobou, která je k tomuto úkonu pověřena, většinou například s tzv. doprovázející organizací. Vychází to z předpokladu povinnosti státu výkon péče dozorovat a zároveň to slouží jako podpora pěstounů. Doprovázející pracovník, kterého pěstounská rodina získala při podepsání Dohody o výkonu pěstounské péče (dále jen Dohoda) je pěstounům, dětem i celé rodině oporou, na kterou se rodina může obrátit při řešení náročných situací při výchově dětí.

Smyslem Dohody je především zkvalitňování poskytované péče a rozvoj vztahů s příbuznými osobami. Pěstouni mají za povinnost zvyšovat si kvalifikaci, a to v rozsahu 24 hodin ročně, udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s osobami jemu blízkými, a to zejména s jeho rodiči (pokud tomu soud rozhodnutím nestanoví jinak). Další povinností pěstouna je umožnit sledování naplňování Dohody a spolupracovat s dozorujícím zaměstnancem pověřeným sledovat vývoj dětí.⁴¹ Povinností pěstouna je rovněž pomáhat dítěti s ukotvením jeho vlastní identity, s ohledem na věk a vyspělost mu pomoci pochopit a uvědomit si informace o sobě a své biologické rodině.

Rozsah práv a povinností pěstouna ve vztahu k dítěti upravuje § 966 odst. 2 Občanského zákoníku. Nárok na výživné přechází na stát. Práva pěstounů zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti mu přísluší pouze v běžných věcech. Mimořádná či závažná rozhodnutí musí pěstoun konzultovat se zákonným zástupcem/rodičem svěřeného dítěte. Pokud k získání souhlasu existují komplikace a pěstoun je přesvědčen, že rozhodnutí zákonného zástupce není v souladu se zájmy dítěte, může se domáhat rozhodnutí soudu.⁴²

⁴¹ BUBLEOVÁ, Věduna, TRUBAČOVÁ Klára a LANDOVÁ. Tereza. *Průvodce náhradní rodinnou péčí: Středisko náhradní rodinné péče*. [online] 2021, s. 25.

⁴² VANČÁKOVÁ, Martina. *Povinnosti pěstounů*. [online].

2.4.5 Komunikace a kontakt s biologickou rodinou

Pěstouni si procházejí mnoha zátěžovými situacemi, a mezi ně bezesporu patří i kontakt s biologickou rodinou svěřeného dítěte, jejíž vztahy se svěřeným dítětem má povinnost rozvíjet. Právo na styk dítěte s rodičem je obsaženo v Úmluvě o právech dítěte a Úmluvě o styku s dětmi. Stává se, že se pěstoun styku s biologickými rodiči z různých důvodů obává. V takových situacích může požádat o zprostředkovaný neboli facilitovaný kontakt.

„Když chtějí dítě vidět, tak ať si přijedou sem na nádraží. Tady se můžou s kočárkem pod mým dozorem projet, když jsou to nějaký prostě týdlyti, tak si ještě domluví s tou doprovodkou, že ona je tady taky, že jsme tu dvě. Když mají zájem, nejsou nalitý, zfetovaný, tak jim nikdo neodepře ty děti vidět. Jenomže oni to většinou nechtěj. Jo, když už dopustí, že to dítě prostě je pryč, tak už hodně z nich na to kašle.“

Rozhovor s přechodnou pěstounkou (Respondentka F)

Pěstouni mohou využít několik forem kontaktu dítěte s biologickou rodinou, za kontakt je považována i telefonická nebo písemná komunikace, podle individuálních potřeb a zájmů dítěte. Není, přesně stanoveno, jak dlouho by měl kontakt probíhat, a dokonce ani jak často. V nastavení styku s biologickou rodinou se účastníci mohou obrátit na svého doprovázejícího pracovníka.

Minulost dítěte, jeho zkušenosti a právo na rodinu vytváří předpoklad pro budování identity dítěte. Pěstounská péče je pouze dočasný institut. Ve srovnání s britským přístupem, který klade důraz na zkušenost dítěte s rodinným životem, je v ČR běžná praxe posuzovat dítě jako samostatnou jednotku, vyňatou ze sítě (z různých důvodů dysfunkčních) rodinných vztahů.

2.4.6 Zrušení a zánik pěstounské péče

Pěstounská péče vzniká rozhodnutím soudu a zrušena může být pouze z rozhodnutí soudu, ten tak učiní pouze ze závažných důvodů, nebo pokud tak požádá pěstoun. V případě, že o ukončení péče zažádá pěstoun, musí být pěstounská péče zrušena vždy. Pěstounská péče automaticky zaniká zletilostí dítěte.

Zrušení pěstounské péče je velmi bolestivý proces pro všechny zúčastněné, jak pro pěstouny, tak i pro děti, a může mít na ně velmi dlouhodobé dopady. Může být výsledkem velké škály různých situací, od náhlých změn okolností až po vzájemnou nehodu mezi pěstouny a dětmi. Pokud k němu dojde, je důležité, aby se všichni cítili bezpečně. Musí jim být zajištěna podpora, která jim pomůže vyrovnat se s nastalou situací. Pro děti může být zrušení pěstounské péče obzvlášť traumatické, proto je jim poskytována psychologická podpora vysoce kvalifikovaných odborníků, kteří jim mohou pomoci překonat všechny emoční obtíže. Děti by měly být také informovány o tom, co se stalo a proč se to stalo.

Pěstouni mají také svá práva v souvislosti se zrušením pěstounské péče. Měli by mít možnost svobodně a otevřeně vyjádřit své názory a obavy ohledně svých osobních situací a kontaktovat odborníky, kteří jim mohou poskytnout odbornou podporu. Ve vhodných případech obě strany pokračují v komunikaci, to může dát obou stranám možnost uzavřít starou kapitolu a zaujmout nový pohled na situaci.

2.5 Pěstounská péče na přechodnou dobu

Pěstounská péče na přechodnou dobu je druh zprostředkované náhradní rodinné péče, která je časově omezená na dobu jednoho roku. Žadatelé o pěstounskou péči na přechodnou dobu procházejí obdobným procesem prověřování a příprav jako žadatelé o dlouhodobou pěstounskou péči, pouze s rozdílem, že mají rozšířené přípravné kurzy k přijetí dítěte, jejichž minimální rozsah činí 72 hodin.⁴³

V minulosti byla pěstounská péče vnímána jako forma dlouhodobé náhradní péče. To se změnilo až přijetím zákona o sociálně-právní ochraně dětí, který tento druh péče rozšířil o možnost krátkodobé péče. Do tohoto okamžiku musely být děti, které bylo potřeba umístit mimo rodinu krátkodobě, umístěni především do ústavního zařízení. Od roku 2006, kdy byla zavedena novela zákona pěstounské péče na přechodnou dobu, jsou děti umísťovány kromě ústavních zařízení také do péče na přechodnou dobu. Předpokládalo se, že je to pouze mezikrok, kdy se děti budou moci v blízké době vrátit k rodičům, širší rodině nebo budou případně svěřeni do péče jiných náhradních rodičů.⁴⁴

Od pěstounů na přechodnou dobu se očekává, že budou znát o důležitosti vazby pro dítě, projevu poruch *attachmentu* (viz kapitola 3.1.1) a možností terapie těchto poruch. Dále se očekává připravenost pěstounů předat dítě dál (jeho původní, nebo vybrané náhradní rodině), spolupracovat s odborníky, potřebnými pro správný rozvoj dítěte, a předávat záznamy o pokrocích dítěte, včetně jeho přání a potřeb. Přechodní pěstouni se musí nadále vzdělávat.

Jak již bylo zmíněno, přechodná pěstounská péče je časově omezená na dobu jednoho roku. Během tohoto období soud nejméně jednou za 3 měsíce přezkoumá situaci, zda trvají důvody, pro které bylo dítě umístěno do přechodné péče. Ve zcela výjimečných případech lze lhůtu jednoho roku překročit. Touto výjimkou je například svěřeni dalšího sourozence do přechodné péče, kdy se doba znovu odvíjí od dalšího sourozence. Účelem pěstounské péče na přechodnou dobu je poskytnout rodičům dítěte čas, buď na to, aby byli znovu schopni se o dítě postarat, nebo v opačném případě, aby se pro dítě našla vhodná náhradní rodina.

⁴³ MACELA, Miloslav. *Krátkodobá pěstounská péče: Historie, praxe, perspektivy*. 2019, s. 51-52.

⁴⁴ MACELA, Miloslav. *Krátkodobá pěstounská péče: Historie, praxe, perspektivy*. 2019, s. 30.

Tento specifický druh pěstounské péče během období potřebného pro konsolidaci rodinné situace nahrazuje dětem blízké sociální vztahy, ale také jej sekundárně připravuje na adaptaci do nového prostředí, řeší jejich traumata a zajišťuje bezpečné útočiště, i když pouze na přechodnou dobu.

„...Člověk ještě neví, co je tam všechno za prognózy, většinou jsou tam drogy, nebo alkohol. Takže mají ty děti abstáky. Potom, když člověk dostane třeba starší dítě, tak když je odebrané z rodiny, tak pro to dítě je to obrovský stres, protože ze dne na den změna. Když jde do té přechodky, tak není tam žádný prostor na adaptaci. Prostě vám to dítě předají, a to dítě je prostě najednou v jiném prostředí a většinou si ještě ty děti prožily něco předtím a většinou my nemáme ani šanci zjistit co. Víme třeba důvod, ze kterého bylo odebrané. Všechny ty věci teprve potom vyplouvají na povrch...“

Rozhovor s přechodnou pěstounkou (Respondentka A)

Respondentka A se přechodnému pěstounství věnuje devět let, během kterých přijala do péče na přechodnou dobu osm dětí. Všechny svěřené děti kromě jedné dívky byli novorozenci přijatí přímo z porodnice, dívka byla dvouletá. Některé svěřené děti měla respondentka A v péči zhruba čtvrt roku, jiné půl roku, nejdéle měla v péči chlapce, který u ní v péči zůstal čtrnáct měsíců.

Ráda bych zvýraznila větu, kterou zmínil Miloslav Macela *“Z perspektivy nejmenších dětí může i několik týdnů či měsíců znamenat podstatnou část života”*.⁴⁵ Během svého výzkumu mezi lidmi, kteří se některou z forem náhradní rodinné péče zabývají, jsem pochopila, že nesmíme zapomínat na to, že při odchodu z pěstounské péče se pro dítě uzavírá další důležitá sociální skupina, jež ovlivnila jeho život. Ztráta pěstouna po přechodné pěstounské péči i zprostředkované pěstounské péči znamená pro dítě další ztrátu úzkých sociálních vazeb v jeho teprve krátkém životě. To, jakým způsobem na to bude dítě připravené, je součástí práce pěstouna. Nesmíme samozřejmě opomenout i city pěstouna. V některých situacích se po předání dítěte doporučuje pěstounovi, aby si dal na nějakou dobu pauzu, než bude připravený přijmout další dítě do přechodné péče.

Ústavní péče ve Velké Británii již dlouhou dobu nepatří mezi běžné formy péče. V současné době se i v České republice připravuje ukončení ústavní péče pro děti do 3 let. Od roku 2025 by měla drtivá většina kojeneckých ústavů omezit své počty a měly by být určeny pouze pro děti s určitým handicapem. Náhradou by měla být právě přechodná pěstounská péče.

⁴⁵ MACELA, Miloslav. *Krátkodobá pěstounská péče: Historie, praxe, perspektivy*. 2019, s. 6.

Od roku 2013, kdy v ČR vzešla novela zákona č. 401/2012 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, postupně dochází ke smazáním rozdílů mezi pěstounskou péčí ve Velké Británii a České republice. V kapitole Pěstounská péče ve Velké Británii vyplynulo, že britský model si klade za cíl záchranu kompletní rodiny. V případě, kdy sociální pracovník rozhodne na základě situace o odnětí dítěte z rodiny a jeho umístění do přechodné pěstounské péče, do čtyř týdnů od rozhodnutí provede podrobné vyhodnocení situace v rodině. Pokud dojde na základě průběžně prováděného vyhodnocení ke zjištění, že je možný návrat dítěte do rodiny, je k dispozici podpora a pomoc, kdy sociální pracovník nabídne dlouhodobý plán.

V České republice je tento způsob obsažen možností pěstounské péče na dobu přechodnou, kdy rodiče získají čas, aby byli znovu schopni se o dítě postarat, nebo v opačném případě, aby se pro dítě našla vhodná náhradní rodina. Příslušný OSPOD je povinen vyhodnotit situaci dítěte a jeho rodiny a vypracovat individuální plán ochrany dítěte. S rodiči je projednán důvod odebrání dítěte, pro který je podáván návrh k soudu na svěřeni dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu.

Mezi modely pěstounství není na první pohled příliš patrný rozdíl, dítě je odebráno od rodiny v případě, kdy to situace vyžaduje a rodině jsou vysvětleny důvody, a nabídnuty prostředky, jak situaci vyřešit, aby se dítě mohlo vrátit zpět do rodiny.

Na základě rozhovorů s přechodnou pěstounkou A vyplývá, že rodiče v ČR musí soudní cestou požádat o svěřeni dítěte do péče. Rodič si může zažádat o dítě okamžitě, za předpokladu, že takto rychle odstraní důvod odebrání dítěte. Děti jsou do předběžné přechodné péče umístěny obvykle na dobu jednoho až tří měsíců, kdy v případě, že je problém odstraněn, není nutné další řízení a vše skončí.

"Jedna známá má teď v péči půlroční miminko a teď se bude 3 měsíce čekat, zda matka nastoupí na odvykačku. Starší sourozenec je v péči babičky. Babička už další dítě do péče nechce, takže i když je tu skoro nulová pravděpodobnost, že by se dítě matce vracelo, tak se stejně bude čekat a dítě bude rok v přechodné péči, než se rozhodne, že už se čekat nebude a začnou mu hledat rodinu."

"Kolegyně měla v přechodce starší holčičku, kde se rok řešilo, zda se zvolí matka, nebo otec, nebo zda babička. Nakonec šla k otci docela do šilných podmínek a teď cca po 2 letech se zase řeší její odebrání, protože nemá u otce adekvátní podmínky. Velmi často to, že se řeší rodina je dítěti spíše ku škodě." Respondentka A

Inspirace v britském modelu, kdy je cíleno na zachování celé rodiny je v tomto pojetí dosti nešťastné.

3 Adaptace v náhradní rodině

Adaptace dětí svěřených do náhradní péče má několik fází, které u každého dítěte probíhají individuálně, v různé intenzitě a v rozdílné době. A stejně tak i zprostředkování pěstouni si procházejí fázemi přijetí dítěte do rodiny. Zprostředkování pěstouni si v první fázi mohou procházet pocity nadšení a euforie z oznámení, že byli vybráni jako náhradní rodina pro dítě.

V první fázi dítě získává orientaci, v této fázi se doporučuje ponechat jej v klidu přivyknout novému prostředí, novým tvářím, pachům, zvyklostem. Miminka přicházejí o zvyklosti v podobě rituálů a prostředí, ve kterém se doposud nacházela. Starší děti mohou mít potřebu zalíbit se a zaujmout každého, kdo jim bude věnovat pozornost. Tato fáze vyžaduje poklidný přístup, bez chaosu a bez vystavování dětí návštěvám a širším příbuzným.

Ve druhé fázi dítě po určité době pochopí, že zde zůstává a že se jedná o jeho nový domov. V takovém případě dítě začíná prozkoumávat situaci, a hledá své místo v rodině. Takové zkoumání může přinést i negativní přístup dítěte, které se bude pokoušet testovat, jak rodina s jeho jednáním naloží, a zda ho nevrátí zpět. Jiné dítě se může naopak ze strachu před dalším opuštěním silně fixovat na pěstouna. Fáze testování bývá velmi náročná pro všechny členy domácnosti, a to ve všech svých možných podobách. Pěstouni se v této fázi setkávají s rozčarováním, které přichází jako reakce na druhou adaptační fázi dítěte.

Ve třetí fázi, když si dítě plně uvědomí své místo v rodině, si začíná vytvářet citové vazby k jednotlivým členům rodiny. Tyto vazby už jsou jedinečné, vznikají individuálně mezi dítětem a členem rodiny. Pěstouni v této fázi začínají poznávat dítě a dítě naopak začíná poznávat je.⁴⁶

⁴⁶ ZEZULOVÁ, Dagmar. *Pěstounská péče a adopce*. 2012, s. 40.

3.1 Psychické obtíže u dětí

Děti, které přicházejí do náhradních rodin, za sebou mnohdy mají minulost, díky které bývají ohrožené na zdravém vývoji. Tyto děti si sebou z původní rodiny nebo z ústavní péče přinášejí různá traumata (z prenatálního období, porodu, odloučení od rodiny, ze špatného zacházení, zanedbání, týrání). Jedním z nejčastějších traumat je trauma vývojové, někdy též nazývané jako komplexní vývojová traumata, nebo porucha *attachmentu*. Toto trauma zasahuje dítě prakticky ve všech složkách jeho vývoje.

3.1.1 Porucha attachmentu

V prvním roce života dítěte probíhá velmi intenzivní vývoj mozku, v tuto dobu může dojít k narušení vývoje emocionálního a smyslového, a budování *attachmentu* neboli citového pouta. Vývoj je závislý na tom, jaké zkušenosti budou dítě ovlivňovat. Vývoj mozku dítěte stojí od počátku na tom, co prožije v přibližně prvních třech letech života. Přesto, že si z tohoto útlého období nic nepamätujeme, vzpomínky na rané období jsou velmi dobře ukotveny a ovlivňují celý náš život. A právě proto je přítomnost osoby, která o dítě pečuje, velmi zásadní vývoj mozku. Utvářením nových neuronových spojení, které jsou ožívány pozitivními zkušenostmi v životě dítěte, ovlivňuje pečující osoba jeho budoucnost.⁴⁷ Toto téma je z pohledu antropologie velmi zajímavé, neboť vychází z pojetí jedince jako bio-sociální bytosti.

Pokud je dítě opakovaně vystavováno traumatizujícím situacím v raném dětství, v době, která je pro život jedince nejnáchylnější a je obzvláště citlivé, jedná se o komplexní vývojové trauma. Zdrojem traumat dítěte může být pečující osoba, jež hraje klíčovou roli při prvotním vnímání světa, nebo její absence. Pokud dítě nemělo bezpečné útočiště, žilo v nejistotě, můžeme očekávat, že vlivem rozrušení se pravděpodobně založila nervová spojení, která jsou připravena reagovat na neznámé a v očích dítěte děsivé prostředí, které je ohrožuje.

Pod slovem *attachment* se ukrývá vztahová vazba či citové pouto, které se vytváří mezi dítětem a pečující osobou. Děti na svět přicházejí s vrozenou potřebou vztahování se k blízkému člověku. Klíčové období pro vytváření *attachmentu* je uváděno jako prvních 9 měsíců života dítěte, ale neméně důležité jsou i další roky, a to přibližně do 5

⁴⁷ *Dobrý pěstoun: náhradní rodinná péče v ČR*. 2018, s. 194-195.

let věku dítěte. V tomto období se v životě dítěte z psychologického hlediska odehrávají ty nejpodstatnější vývojové momenty.⁴⁸

Attachment vazba je velmi důležitá, protože do budoucna ovlivňuje budoucí vztahy, především formování toho, co dítě bude očekávat ve vztahu s druhými lidmi. V prvních měsících života si novorozenec utváří vztahovou vazbu k osobě, která o něj pečuje. Citové pouto mezi dítětem a pečující osobou je rozhodující pro následný harmonický vývoj dítěte. Během prvního roku života dochází u dítěte k rozpoznávání vlastní osoby, lidí kolem sebe a prostředí, v němž se nachází. Ve druhém až třetím roce života, kdy dítě začíná prozkoumávat své okolí a poznávat svět, se pro něj stává pečující osoba zdrojem jistoty a bezpečí. Pečující osoba se stává někým, za kým se dítě uchýlí pokaždé, kdy pocítí nejistotu nebo strach. Pokud dítěti pečující osoba zajišťuje bezpečný a milující domov, a všechny potřeby dítěte jsou naplněny, dítě si vytváří v paměti informace o tom, že vztahy jsou bezpečné. S tímto pocitem bude dítě vyrůstat, a usnadní mu to mnohé životní zkušenosti.

Pokud se však dítěti v raném dětství nedostává pocitu bezpečí, a nejsou naplňovány jeho potřeby, nebo dokonce neexistuje stabilní pečující osoba, ke které se může vztahovat, s velkou pravděpodobností nebude ke světu v pozdějším věku přistupovat jako k bezpečnému místu. Malé dítě, které se ocitne bez stabilní vazby, nemá možnost naučit se, jak si s někým vytvořit fungující vztah. Dochází k poruše *attachmentu*, tedy k poruše citového pouta mezi pečujícím a dítětem. Takové dítě nevěří ostatním lidem, cítí se být špatné a velmi snadno upadá do pocitů hluboké hanby, která pramení v tom, že si dítě vytvořilo zcela odlišný obraz sebe sama i lidí.

Attachment se dělí na několik druhů, a z chování dětí se dá rozpoznat, jaký konkrétní typ se u dítěte rozvinul. Rozdělují se na bezpečný neboli zdravý, vyhýbavý, ambivalentní a dezorientovaný. Typ *attachmentu* se u dítěte vyvíjí na základě chování prvotní osoby, která se o dítě starala, tedy obvykle matky. Pokud byla pečující osoba přijímající, vřelá, dostupná a spolehlivá, dítě si je jisté a cítí se bezpečně. Pečující osoba ale může být pro dítě méně dostupná, vyhýbavá, nejistá, labilní či nečitelná nebo prostě jen vyděšená, depresivní nebo agresivní. Nejistota spojená s narušením *attachmentu* může vyvolat škálu reakcí. Dítě si osvojí strategii spoléhat jen samo na sebe, nebo vykazuje ambivalentní úzkostné reakce.⁴⁹

⁴⁸ *Dobrý pěstoun: náhradní rodinná péče v ČR*. 2018, s. 207.

⁴⁹ *Dobrý pěstoun: náhradní rodinná péče v ČR*. 2018, s. 196-197.

U dětí, které jsou umístěny do pěstounské péče či adopce po více než 3 měsících věku, je téměř ve všech případech rozvinuta nějaká forma nejistého *attachmentu*. Děti si sebou nesou následky toho, co prožívaly v minulosti a mnohdy se cítí nejisté a bojí se další ztráty. Pokusy o rozvinutí citového pouta a zajistit jistotu při utváření *attachmentu* vztahu jsou mnohdy marné. Děti si pamatují své nabyté zkušenosti z minulosti, a tak získat jejich důvěru je mnohem náročnější. Z tohoto hlediska považují za velmi důležité rozšiřovat povědomí o problematice *attachmentu*, který je velmi vyhledávanou odpovědí na otázky, proč se dítě v pěstounské rodině vzteká, neprojevuje lásku, zlobí se a cítí se ohroženo a frustrováno.

Zezulová uvádí, že jakékoliv problémové chování může vycházet z deprivace. Úkolem pěstouna je pokusit se na tyto pocity naladit, a v případě, že pěstoun nedokáže rozklíčovat potřeby dítěte, požádat o pomoc odborníky. I pro ně samotné mnohdy bývá složité rozpoznat signály dítěte.⁵⁰

Teorii *attachmentu* formuloval vývojový psychoanalytik John Bowlby (1969) a zdokonalila ji psychologka Mary Ainsworth, která bývá uváděna jako spoluautorka teorie. Teorii *attachmentu* rozvíjeli především v 60. letech.

Mezi největší přínosy Ainsworth patří hned několik výzkumů. Mary Ainsworth byla jedním z nejvýznamnějších výzkumníků v oblasti vztahových vazeb a *attachmentu* mezi dítětem a jeho pečující osobou. Její práce v této oblasti *The Development of Infant-Mother Attachment* (1963), *Uganda Study* (1967), *Object relationships, dependency, and attachment* (1969), jsou považovány za klíčové přínosy výzkumu v oblasti *attachmentu* a vztahů. Práce Mary Ainsworth, která se stala jednou z nejvýznamnějších studií v oblasti vztahových vazeb a *attachmentu* mezi dítětem a jeho pečující osobou byla za použití metody *Strange Situation*. Ta umožnila systematicky zkoumat a kategorizovat vztahy mezi dítětem a jeho pečující osobou, na základě chování dítěte během krátkého setkání s pečující osobou a cizí osobou v laboratorním prostředí. Ainsworth a její spolupracovníci zkoumali reakce dětí v této situaci a kategorizovali vztahy mezi dítětem a jeho pečující osobou na základě chování dítěte během těchto setkání. Tato metoda poskytla nový pohled na interakce dítěte a mateřské figury a pomohla výzkumníkům lépe porozumět vztahovým vazbám mezi dítětem a jeho primární pečující osobou.⁵¹

⁵⁰ ZEZULOVÁ, Dagmar. *Pěstounská péče a adopce*. 2012, s. 75.

⁵¹AINSWORTH, Mary Dinsmore Salter. *Patterns of infant-mother attachments: antecedents and effects on development*. 1985, s.775-776

Ainsworth prováděla i jiné výzkumy v oblasti *attachmentu*. Například v *Uganda Study* se zaměřila na vývoj vazeb u dětí v jiných kulturách. Výzkum v Ugandě, který byl zaměřený na vztah mezi dětmi a jejich opatrovníky, ukázal, že děti mají přirozenou tendenci přilnout k primární pečující osobě. Další práce, *The Development of Infant-Mother Attachment*, se zabývala vývojem *attachmentu* od narození do věku jednoho roku. Vyšlo najevo, že vztah mezi dítětem a pečující osobou se vyvíjí a mění během prvního roku života. Výzkumy Ainsworth ukazují, že kvalita *attachmentu* má důležitý vliv na emocionální vývoj dítěte a může ovlivnit jeho pozdější vztahy a chování vůči druhým lidem.⁵²

Na teorii *attachmentu* navázala například i psychoanalytička a socioložka Nancy Chodorow, která se v posledních 50 letech zabývá otázkami genderu a rodinných vztahů. Chodorow rozvíjí myšlenky teorie *attachmentu* o důležitosti rodinných vztahů a interakcí mezi dítětem a jeho primárním pečovatelem pro vývoj sociálních a emocionálních vztahů. Její práce s názvem *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender* rozvíjela myšlenku, že rodinné vztahy a interakce mezi dítětem a jeho primárním pečovatelem mají klíčový význam pro vývoj genderových rolí a identity. Podle Chodorow jsou děti v různých kulturách socializovány do různých rolí na základě rodinných vztahů a interakcí s jejich primárními pečovateli. Chodorow navrhuje, že mateřský vztah není pouze výsledkem biologické vazby mezi matkou a dítětem, ale také výsledkem sociálního prostředí, ve kterém se nachází. Konkrétně poukazuje na to, že děti mají tendenci se více identifikovat s matkou a reprodukovat mateřskou roli, pokud vyrůstají v rodinách, kde jsou role mužů a žen striktně rozděleny. Dítě, které vyrůstá s matkou jako primárním pečovatelem, má tendenci být socializováno do tradičních „ženských“ rolí, zatímco dítě, které vyrůstá s otcem jako primárním pečovatelem, má tendenci být socializováno do tradičních „mužských“ rolí. Chodorow věnovala pozornost genderovému rozměru těchto vztahů a věnovala se tezi, že tento vztah ovlivňuje způsob, jakým se děti učí genderově specifickým rolím a identitám. Chodorow rozvíjí myšlenku, že při formování identity dítěte hrají klíčovou roli nejen mateřské vztahy, ale také vztahy s otcem a ostatními rodinnými příslušníky. Podle Chodorow by měla být pozornost věnována nejen mateřskému vztahu, ale také vztahům s ostatními členy rodiny a jejich vlivu na formování identity dítěte.⁵³

⁵² AINSWORTH, Mary Dinsmore Salter. *Patterns of infant-mother attachments: antecedents and effects on development*. 1985, s.774-776

⁵³ CHODOROW, Nancy. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. 1979, s. 173-174.

4 Praktická část

Hlavním cílem mého výzkumu bylo zmapovat proces vytváření vazeb spřízněnosti v oblasti náhradní rodinné péče v České republice. Zajímala mě identifikace shodných rysů a rozdílů při formování vztahů a citových vazeb mezi dětmi a jejich pěstouny v příbuzenské a nepříbuzenské formě pěstounství. Do výzkumu jsem si záměrně volila pěstouny příbuzné i nepříbuzné z řad zprostředkovaných i nezprostředkovaných pěstounů.

Postavila jsem si do opozice rozhovory s příbuznými a nepříbuznými pěstouny a zaměřila jsem se na to, zda mají jiné způsoby utváření vztahů spřízněnosti s dětmi. A zda se jim vztah podařilo navázat. Cílem bylo zachytit, do jaké míry hraje roli v utváření vazeb mezi lidmi motiv pokrevnosti.

Z polostrukturovaných rozhovorů jsem získala mnoho výpovědí o životech rodin, a jejich zajímavých životních zkušenostech s pěstounskou péčí. Velmi dlouho mi trvalo kódování jednotlivých témat. Z rozhovorů jsem vytvořila kategorie témat, které jsem následně porovnávala s ohledem na příbuznost nebo blízkost pěstounů k dítěti.

U respondentů bylo patrné, že mají mnoho zkušeností s péčí, které si ještě prohloubili s náhradní pěstounskou péčí. V mnoha případech rozhovorů jsem cítila, že otázky pro respondenty nemusely být příliš podrobné, bylo vidět, že mnoho z nich má k tématu na srdci velké příběhy plné zápletek a k udržení rozhovoru z mé strany stačilo velmi málo. Otázky, které jsem jim kladla, tedy velmi dobře zapadaly do jejich vlastního směřování úvah. Rozhovory byly polostrukturované, ale většina respondentů mi svůj příběh vyprávěla velmi intenzivně a samostatně.

Nepříbuzné pěstouny označuji jako respondenty A, C a F. Pěstouni A a F jsou zprostředkovaní pěstouni přechodné péče, tudíž k nim do péče přicházejí děti na omezenou dobu a s přidělenými dětmi nikdy předtím nepřišli do styku. Respondentka C je dlouhodobou pěstounkou a tři z pěti dětí předem neznala, byli jim přiděleni krajským úřadem, zbylé dvě děti Luboše a Filipa si našli sami a zažádali si o jejich péči. Respondentka C je tedy nepříbuznou pěstounkou, ale řadí se do obou forem pěstounské péče – zprostředkované i nezprostředkované, proto budu u respondentky C vždy rozlišovat jednotlivé vazby na konkrétní děti. Respondenti B, D a E jsou příbuzní pěstouni, prarodiče, vykonávající nezprostředkovanou pěstounskou péči.

4.1 Cílová skupina

Pro výběr výzkumného vzorku jsem zvolila metodu účelového výběru, při kterém jsem cíleně vyhledávala respondenty podle jejich určitých vlastností či kritérií. V tomto případě byla tímto kritériem pěstounská rodina, která má v náhradní rodinné péči dítě, které je k nim příbuzné či nepříbuzné. Původním záměrem bylo rozlišit tyto kritéria formou pěstounské péče, tedy zprostředkovanou či nezprostředkovanou, ale vzhledem ke změnám legislativy v lednu 2022 (viz výše str. 13) nebylo možné toto kritérium naplnit.

Pomocí zprostředkované a nezprostředkované formy pěstounské péče jsem si vytyčila respondenty, kteří jsou dítěti blízcí či jsou k němu příbuzní a respondenty nepříbuzné.

Díky tomuto kritériu mám pozorované případy rozděleny na ty, kdy mezi dítětem a pěstounem již existoval určitý vztah při převzetí do pěstounské péče a případy pěstounů, kteří si prošli přípravným kurzem a jsou označováni jako zprostředkovaní, tedy dítě poznali teprve až po zkontaktování rodiny krajským úřadem.

Z důvodu ochrany osobních údajů jsem ve svých rozhovorech změnila jména respondentů a jejich členů domácnosti a místa bydliště. Pro snadnou orientaci jsem jednotlivé respondenty označila písmeny A-F.

4.2 Tvorba dat

Seznámení s možnými respondenty probíhalo na podzim roku 2022, sběr dat proběhl v průběhu prosince a ledna prostřednictvím řízených polostrukturovaných rozhovorů s vybranými respondenty.

Během častých rozhovorů s respondentkou B se do rozhovorů zapojovaly i děti, například formou ukazování mi obrázků, které nakreslili, nebo povídáním o tom, jak se jim daří ve škole, a jaké mají známky. Respondentka A nabídla možnost lépe poznat dívky, které má v péči, a aktivně dívky zapojovala do rozhovorů. Karolínka mi například ukazovala fotografie své biologické rodiny. Tímto způsobem jsem byla schopna lépe pochopit osobnost a zájmy dívek, které má respondentka v péči. S respondentkou a její rodinou udržuji vztah i nadále, protože mi jsou velkou pomocí například při zorientování se v novelách zákona, nebo právě proto, že si s holčičkami posíláme pohledy. Respondentku F znám více než dvacet let a díky tomu rozhovor probíhal daleko důvěrněji.

4.2.1 Metoda sběru dat

Jako metodu sběru dat jsem zvolila polostrukturovaný rozhovor. S některými respondenty jsem navázala užší a důvěrnější vztah, na základě rozhovorů s nimi jsem proto byla připravena vypracovat své otázky tak, abych při zkoumání tématu mohla proniknout více do hloubky, a zároveň jsem mohla porozumět mnohým kontextům, což mi dalo možnost kladení doplňujících otázek. Dopředu jsem si vypracovala seznam otázek, tak abych pokryla všechny své výzkumné otázky, ale zároveň abych respondentům dala dostatečný prostor se vyjádřit. Rozhovor jsem rozdělila do několika oblastí:

- Warm up – Na rozpovídání respondenta (základní informace o respondentovi)
- Rozhodnutí stát se pěstounem (Příprava, proces zařazení do evidence)
- Počátky dítěte v rodině (První seznámení, začlenění)
- Dítě v rodině
- Biologická rodina
- Upevňování vztahů s dítětem
- Dodatečné otázky

Ačkoliv jsem měla předem připravené otázky, pořadí otázek a odpovědí jsem ponechala víceméně volné, tak abychom probrali všechny otázky, ale zároveň aby respondent mohl odpovídat tak, jak mu to přišlo přirozené. V průběhu celého rozhovoru se oblasti otázek prolínaly. Rozhovory se konaly formou osobních rozhovorů a online videohovorů vždy s ohledem na přání respondenta. Dva rozhovory probíhaly za přítomnosti dětí, kdy mi jedna respondentka po skončení videohovoru důvěrně zaslala novinové články s informacemi o své dceři. Dívky, které byly přítomny při rozhovoru, se do hovoru rády zapojovaly. Nejdelší rozhovor probíhal 2 hodiny, tři rozhovory probíhaly přibližně hodinu a čtvrt, a dva rozhovory probíhaly zhruba 35 minut. Na počátku rozhovoru jsem respondenta seznámila s účelem mého výzkumu a požádala jsem o slovní souhlas s provedením audiozáznamu našeho rozhovoru pro účely jeho přepisu. Pořízený audiozáznam byl po provedení přepisu na základě dohody s respondenty smazán. Zároveň jsem respondenty vždy ubezpečila, že k záznamu nebude mít přístup nikdo jiný než já a obeznámila jsem je s tím, že celý rozhovor je anonymní a bez osobních údajů, které by mohly vést k jejich identifikaci. Pokud tato data zazněla, byla v přepisu odstraněna či změněna. Získaná data byla zpracována na základě přepisu a analýzy

pomocí volného kódování. Některé kódy jsem si poznamenávala již během rozhovorů. Následně jsem data kategorizovala a definovala jsem si vybraná témata.

Vzhledem k faktu, že se zaměřuji na perspektivu ze strany respondentů, nezabývám se ověřováním pravdivosti jejich tvrzení, ale pokouším se zachytit jejich vlastní formulace životní zkušenosti a využít tato data ke zjištění obecnějších souvislostí.

4.3 Analýza dat

4.3.1 Charakteristika

Respondent A

První pěstounskou rodinu tvoří respondentka Nikola, která žije mnoho let bez partnera. Respondentka má biologického dvacetiletého syna Vojtěcha, který studuje vysokou školu a bydlí na vysokoškolské koleji. Syn domů dojíždí pouze jednou měsíčně. Nikola ve své původní profesi prožila syndrom vyhoření a hledala něco, co by ji naplňovalo a tím se stala pěstounská péče na dobu přechodnou. Nikola má aktuálně v pěstounské péči dvě dívky, které má ve zprostředkované dlouhodobé péči. Tříletou Karolínu si Nikola brala z porodnice jako čtyřdenní miminko s hepatitidou typu C. Původně si Karolínu přebírala do přechodné pěstounské péče, ale nakonec se rozhodla pro dlouhodobou pěstounskou péči a dívku si ponechala. Rok a půl starou Alenu si brala v deseti měsících z přechodné pěstounské péče, kdy bylo zapotřebí umístit dívku do dlouhodobé péče.

Nikola postupně během devíti let přijala na přechodnou dobu domů osm dětí, z nichž se rozhodla nechat si Karolínu a po nějaké době se rozhodla pro nabídnutí dlouhodobé péče Aleně. Nikola mi poskytla informace i k některým z předchozích dětí, které měla v přechodné péči. Nikola s dětmi žije na vesnici v moravskoslezském kraji. Jejich nejvyšší dosažené vzdělání je bakalářské se zaměřením na pedagogiku.

Respondent B

Druhou pěstounskou rodinou jsou Iveta a Vladimír, kterým do péče byla nabídnuta jejich vnoučata. Manželé dostali do péče 11měsíční vnučku Moniku a tříletého vnuka Tobiáše, které si Vladimír donesl domů pouze s igelitkou. Rodiče dětí byli ve vazbě za spáchání několika trestných činů. Za pomoci sociální pracovnice a právní pomoci si prarodiče vzali vnoučata do zprostředkované pěstounské péče. Nyní je Monice 6 a půl roku a Tobiášovi 8 a půl roku. Rodiče dětí upřednostňovali dlouhé roky vlastní život před zájmy svých dětí. Nyní se o děti aktivně zajímá pouze matka. Otec dětí je ve výkonu trestu a o děti nejeví zájem. Pěstouni žijí na vesnici v moravskoslezském kraji. Iveta má nejvyšší dosažené vzdělání vyšší odborné v oboru sociální práce. Vladimír je vyučen. Děti jsou u prarodičů v pěstounské péči od března 2018 a i nadále (přes zájem matky) zůstanou v jejich péči. Důvodem je neschopnost dětí finančně zabezpečit a zároveň splácet dluhy, které vznikly jejich trestnou činností

Respondent C

Třetí pěstounskou rodinou je Hedvika spolu s manželem, který se rozhovoru nezúčastnil. Spolu mají dva dospělé biologické syny. Hedvika si spolu s manželem vzali z dětského domova do dlouhodobé péče šestiletou dívku Aničku, následně sourozence Lucii a Tomáše, a nakonec do nezprostředkované péče sourozence Luboše a Filipa.

Anička neměla podle pěstounů žádné návyky, dokonce ani neuměla mluvit, pěstouni s Aničkou intenzivně pracovali a zhruba po roce deficit dohnala. V současné době je Aniče 18 let, studuje a stále bydlí u svých pěstounů. Biologičtí rodiče o ni po celou dobu projevíli zájem pouze dvakrát.

Sourozenci Lucie a Tomáš, které pěstouni přijali do dlouhodobé zprostředkované péče, reagovali na umístění do rodiny každý zcela individuálně. Lucie trpěla poruchou *attachmentu*, která se během 8 let u pěstounů projevovala agresivním chováním vůči ostatním dětem, o samotě se sebepoškozovala, úmyslně se pomočovala, kálela a zvracela. Pěstouni si s Lucií procházeli mnoha psychologickými vyšetřeními, která odhalovala opožděný vývoj, částečné mentální postižení a vývojovou dysfázií a mnohé další poruchy. V současné době s rodinou Lucie již nebydlí, v jejích 13 letech pěstounská rodina požádala o předčasné ukončení pěstounské péče. Tomáš je u rodiny spokojený, cítí se být její součástí a rozhodl se zůstat.

Sourozence Luboše a Filipa se rozhodli pěstouni přijmout z důvodu, že jejich původní pěstounka jim nebyla schopna věnovat dostatečný prostor a čas. V době přijetí bylo chlapcům šest a osm let. Matka chlapců byla zbavena odpovědnosti, byla na ní uvalená vazba za týrání a zanedbání dětí. Otec chlapců s nimi nežil, a tak mu nic nebylo prokázáno. Chlapce si bral na víkendy, ale pouze dočasně. Z důvodu pokračujícího zanedbávání péče o chlapce se pěstouni rozhodli zamezit kontaktu. U desetiletého Luboše se projevují psychické potíže spojené s traumatickými zážitky z dětství.

Pěstouni žijí s dětmi ve středočeském kraji. Hedvika má nejvyšší dokončené vzdělání vysokoškolské magisterské.

Respondent D

Čtvrtou pěstounskou rodinou jsou Daniela s manželem, který se do rozhovoru nezapojil. V péči mají svého nyní sedmnáctiletého vnuka Adama, kterého mají v pěstounské nezprostředkované péči sedm let, a necelý rok předtím u nich byl umístěn bez pěstounské péče do rozhodnutí soudu. Dva další sourozenci Adama byli umístěni u dalších příbuzných. Pěstouni se vnuka ujali z důvodu, že matka je uživatelka drog. V péči o něj se z důvodu vysokého věku a zdravotních komplikací podílí chlapcova teta, sestra matky. Adam v současné době dokončuje základní školu a plánuje studovat dále, aby získal výuční list. U prarodičů bude zůstat i po studiu. Pěstouni žijí v malém městě v Plzeňském kraji. Daniely nejvyšší dosažené vzdělání je základní.

Respondent E

Pátou pěstounskou rodinou je vdova Kamila, která dlouhodobě nemá partnera. V péči má svou čtrnáctiletou vnučku Michaelu, a dva vnuky třináctiletého Damiána a dvanáctiletého Lukáše. Vnučku Michaelu má od jejího narození přímo z porodnice. Matka Michaely je uživatelka drog a z tohoto důvodu požádala svou matku – respondentku E, aby si Michaelu převzala do péče ihned po porodu. Michaela se narodila předčasně v sedmém měsíci a ihned po jejím propuštění z nemocnice se ji Kamila ujala. Vzhledem k neinformovanosti měla Kamila čtyři roky Michaelu svěřenou do výchovy, než jí došly finanční prostředky a vyhledala odbornou pomoc na charitě, kde jí pomohli zařídit zprostředkovanou pěstounskou péči. Před dvěma lety dostala Kamila od svého syna do nezprostředkované pěstounské péče ještě dva vnuky Damiána a Lukáše, kteří si přáli být od matky odebráni z důvodu zanedbání péče. Kamila žije s dětmi ve městě v Ústeckém kraji. Kamila je vyučená prodavačka.

Respondent F

Šestou pěstounskou rodinou je Sára s manželem, který se rozhovoru nezúčastnil. Sára se věnuje zprostředkované pěstounské péči na dobu přechodnou. Během šesti let, kdy se přechodné pěstounské péči věnuje, měla v péči celkem deset dětí. Aktuálně má velmi krátce v péči dva sourozence, desetiletého Vojtu a patnáctiletého Matěje. Sára mi poskytla informace i k některým z předchozích dětí. Pěstouni žijí s dětmi na vesnici v Plzeňském kraji. Sára má nejvyšší dokončené vzdělání vysokoškolské se zaměřením na pedagogiku.

4.4 Rozbor dat

Z polostrukturovaných rozhovorů jsem získala mnoho výpovědí o životech rodin, a jejich zajímavých životních zkušenostech s pěstounskou péčí. Z rozhovorů jsem vytvořila kategorie, které jsem následně porovnávala s ohledem na příbuznost nebo blízkost pěstounů k dítěti.

4.4.1 Příprava na pěstounství

První kategorií jsem pojala jako možnost dozvědět se o přípravě respondentů na pěstounství. Zajímala mě motivace, kvůli které se respondenti rozhodli stát pěstouny, a u zprostředkované formy pěstounů mě také zajímal samotný proces zařazení do evidence žadatelů.

4.4.1.1 Rozhodnutí pro pěstounskou péči

Odpovědi nepříbuzných pěstounů na otázku, jakého důvodu se rozhodli pro pěstounskou péči, byly u většiny velmi podobné. Respondentky A a F, které jsou zároveň pěstounky na přechodnou dobu, cítily, že je to potřebné. Respondentka C u prvního dítěte v pěstounské péči cítila potřebu mít ke svým synům ještě dívku. U dalších dětí už se také jednalo o snahu poskytnout domov a bezpečí dětem, které neměly takové štěstí. Převažujícím důvodem rozhodnutí pěstounů byla altruistická potřeba pomoci dítěti, které nemá rodinu. Odpovědi příbuzných pěstounů na otázku, z jakého důvodu se rozhodli pro pěstounskou péči, byly jednoznačné. Respondenti v dané situaci nepocíťovali ani možnost volby, rozhodnutí tedy považovali za jediné možné.

„Vůbec bychom nedopustili, aby šli někam jinam. Jsou naši.“ Respondentka B

„Prostě rodina, nedopustila bych, aby moje krev skončila v dětském domově, jak bych s tím mohla žít.“ Respondentka E

Současně byla pěstouny respektována volba samotného dítěte (v tomto případě, se jednalo o dítě již devítileté).

„Adámek sem chtěl, tak jsem si ho vzala.“ Respondentka D

4.4.1.2 Zařazení do evidence

Z rozhovorů vyplývá, že jednou z nejčastějších bariér, se kterou se pěstouni setkávají v procesu zprostředkování pěstounské péče, je zdlouhavost celého procesu.

„...Z mého pohledu by šlo zařazení vyřídit do měsíce, maximálně tři měsíců. Nechápu, proč to trvá rok nebo dva, to je špatně. Člověk si vyřídí potvrzení od lékaře, výpis z rejstříku trestů, vyplní pro ně papíry. Jeden den přijde ospoďačka na šetření k vám domů, pak to jde na kraj, z kraje to jde na to školení, a dva dny psychotesty, to máme 10 dní. Deset dnů to zabere zájemci a kraji to trvá rok.“ Respondentka A

„Pořád nám tvrdili, že nemají pro nás vhodný dítě. No, a tak jsem pak napsala na ministerstvo, že se nám to fakt nelíbí, protože vím, kolik je dětí v dětských domovech, že jo, který prostě čekají na nějakou rodinu, že jo? No a teprve vlastně na popud toho ministerstva se pro nás našli ty sourozenci“ Respondentka C

Většina respondentů si chválila přístup pracovníků během školení, kteří jim pomáhali projít zařazení do evidence. Přístup školitelů byl pro většinu respondentů velmi důležitý. Názory na postup a obtížnost podmínek pro schvalování pěstounů měl každý respondent odlišný. Všichni zprostředkovaní pěstouni si však uvědomovali důležitost školení a ocenili možnost setkat se s dalšími pěstouny, které jsou ve stejné situaci.

„Psychotesty, vyplňování dotazníků, no přijde mi, že projde každý. Kdo bude chtít, tak to projde. Jak školením, tak psychotesty. Myslím, že těma psychotestama nemají šanci nic odhalit“ Respondentka A

„...Na těch kurzech, tak tam už jsou všichni, co to dělat chtějí, že jo. Říkali, že tam nikdy nikoho snad nevyloučili, že to jsou všechno lidi normální. A co se dělají ty testy? To nejsou žádné testy nějaký inteligence. To jsou testy na vyloučení patologie. Takže když potom by někoho odhalili tak samozřejmě. Ty pohovory se dělají s několika psychologama. Díky tomu, je to fakt protříděný, že se nemusí nikdo bát, že by to dělali nějaký šílenci tu pěstounskou péči“ Respondentka F

„...položil přede mě stopky a svazek papírů a řekl: máte na to 20 minut. Nevysvětlil mi, co mám dělat. Já jsem začala panikařit, nevěděla jsem, co mám dělat, tak jsem tam prostě něco odškrtovala. Manžel měl vlastně to stejné. My jsme šli za sebou. Pak nám přišel výsledek, že jsme naprosto nevyhovující.“

„Přidělili nám jinou psycholožku úžasnou ženskou, ke který jsme jezdili vlastně asi půl roku. Skoro každý víkend jsme tam byli. No a na základě toho nás zařadili do toho registru.“

Respondentka C

„...Mám pocit, že ten kurz obecně je nastaven tak jako že zkusme je odradit. Jsou tam černé scénáře toho všeho, co by se mohlo stát a co se vlastně stane v jednom případě ze sta. Ano, chápu, dávají lidem najevo – podívejte se do čeho jdete a pak si nestěžujte, když se vám něco z toho stane...“

Respondentka A

4.4.2 Počátky dítěte v rodině a utváření vztahů

Smyslem druhé části rozhovoru bylo nechat respondenty vyprávět příběhy dětí, které měli nebo stále mají v pěstounské péči. Zajímalo mě, jak probíhalo prvotní seznámení s dítětem, a seznámení dítěte s novým domácím prostředím. Neopomněla jsem zaznamenat i pocity pěstounů, protože je zde velmi rozdílná situace, pokud pěstoun vykonává pěstounskou péči zprostředkovaně, s úmyslem pečovat o děti, nebo nezprostředkovaně, kdy velké procento nezprostředkované péče zastávají příbuzní. Příbuzní pěstouni neprocházejí standardním procesem zprostředkování a proces umístění dítěte k příbuzným osobám se mnohdy může považovat v podstatě za jednodušší, než tomu může být u nepříbuzných pěstounů, které si s dítětem musí utvořit úplně nový vztah. Pokud bychom na nastalou situaci nahlédli očima dospělých, příbuzných osob, kterým jsou děti nabízeny v případě potřeby umístění, ti se často ocitají v situaci, kdy je po nich vyžadováno rychlé rozhodnutí, zda dítě přijmou. Zprostředkování pěstouni mají více možností se na roli připravit, neboť přebírání dítěte v tomto případě inicializují oni sami. Situace, ze které příbuzní a nepříbuzní pěstouni vycházejí, je tak značně odlišná.

Jak vyplývá z dat, nepříbuzní pěstouni zažívali pozitivní pocity těšení se na dítě, zároveň ale probíhali přirozené obavy z průběhu adaptace a poznávání se. Příbuzní pěstouni, v případě mých respondentů se jedná o prarodiče, se potýkali s tím, že je potřeba zaopatřit svá vnoučata a k tomu všemu měli obavu o své vlastní děti. Všichni příbuzní pěstouni se o problémech, s kterými se jejich děti potýkají, dozvěděli až v okamžiku, kdy je kontaktovala sociální pracovnice, z čehož vyplývá i stresová situace ve které se bezprostředně ocitli.

U nepříbuzných pěstounů, jak bylo již výše popsáno, dochází k navázání kontaktu s dítětem jinou formou, než je tomu u příbuzných pěstounů. Žadatelé jsou kontaktováni pracovníky OSPOD a sociální kuratelou ohledně nalezení dítěte, pro které by byli vhodnou náhradní rodinou. Následně je zprostředkován osobní kontakt dítěte s žadateli, a to na místě, které je dítěti známé.

4.4.2.1 Nepříbuzní pěstouni a počátky dítěte v rodině

V případě mých respondentů se takové zprostředkování týká pouze respondentek A a C. Respondentka F vykonává pouze přechodnou pěstounskou péči, kde prochází odlišným způsobem přijetí dítěte do péče. O tomto způsobu přijetí budu hovořit později. Respondentka A je také zprostředkovanou přechodnou pěstounkou, ale dívky Karolínu a Alenu, jak už jsem výše zmiňovala má v dlouhodobé pěstounské péči, z čehož Karolínu si ponechala z přechodné pěstounské péče a Alenu získala do péče právě výše popsaným zprostředkováním do dlouhodobé pěstounské péče. Respondentka C má tři z pěti dětí zprostředkovaně, dvě děti jsou nezprostředkované, ale ani jedno z dětí není k pěstounům příbuzné.

Respondentka A vyprávěla, jak se na Alenu těšila, a jak připravovala na její přijetí i Karolínu, kterou již měla v péči.

„Když jsem si podávala žádost o Alenku, tak jsme to s ostatními sousedkama pěstounkama prožívaly a těšily jsme se, kdy už přijde!“ Respondentka A

Respondentka A přebírala Alenku z přechodné pěstounské péče do dlouhodobé zprostředkované péče. Na přípravu přijetí měla dostatek času, před předáním dívky muselo proběhnout několik návštěv, aby se dívka na novou pěstounku mohla navázat. Respondentka A je toho názoru, že vztah se utváří až s delším časem.

„...v podstatě ten vztah se utváří až časem jako ono to není o tom, jako když se člověk zamiluje do dítěte hned, to je zázrak, to se málokdy stává...“ Respondentka A

Vzhledem k tomu, že respondentka přebírala poprvé dívku do dlouhodobé péče, a ne pouze do přechodné péče, velmi se těšila, až ji bude mít doma a svědomitě na to připravovala i Karolínku, která se aktivně zapojovala do našeho rozhovoru.

Respondentka A: *Máš ráda Alenku, Karolínko? Čí je Alenka? Moje nebo naše?*

Karolínka odpovídá: *Moje*

Respondentka C vyprávěla příběh přijetí první dívky Aničky z dětského domova. Po přečtení dívčina spisu byli žadatelé zaskočeni z důvodu drogově závislé matky, obávali se projevení abstinčních příznaků a možných zdravotních komplikací. Dívka se jim ale líbila a rozhodli se s ní seznámit. Seznámení s dívkou probíhalo v prostorách dětského domova v místnosti s hračkami. První setkání bylo omezené na půl hodiny. Dívka s nimi nekomunikovala, z čehož žadatelé usoudili, že se jich dívka bojí. Na druhé setkání s nimi šla dívka na procházku, opět na omezený čas půl hodiny. Následně bylo žadatelům řečeno, že pokud dívku chtějí, vyřídí s nimi potřebné dokumenty a dívku si mohou žadatelé odvézt domů. Respondentka C s manželem si domů dovezli šesti letou Aničku a zjišťovali, že skutečně neumí mluvit a kromě mluvení, že postrádá jakékoliv znalosti. Aničku se rozhodli si ponechat.

Po nějaké době, kdy se dívka naučila běžným návykům, se pěstouni rozhodli, že požádají o další dítě. Nabídli jim sourozence Lucii a Tomáše, kteří byli také umístěni v dětském domově. Zde byl přístup jiný, žadatelé mohli s dětmi strávit celý den dle svého uvážení. Po třetí návštěvě dětského domova si odváželi sourozence domů.

Jako poslední děti do péče přijali pěstouni sourozence Luboše a Filipa, o které si sami zažádali. Na sociálních sítích se respondentka seznámila s paní, která se chlapcům, které měla v dlouhodobé pěstounské péči, nezvládla plně věnovat, respondentka si chlapce půjčovala na víkendy, aby paní ulevila, a nakonec si respondentka s manželem o chlapce zažádali. Vzhledem ke změnám legislativy, které změnily podmínky forem pěstounské péče, mají pěstouni chlapce nezprostředkovaně.

4.4.2.2 Příbuzní pěstouni a počátky dítěte v rodině

Respondentky B, D a E jsou babičkami svých do péče svěřených dětí. V předchozí kategorii Příprava na pěstounství jsem citovala jednotlivé respondentky ohledně rozhodnutí přijetí svých vnoučat do péče.

Respondentka B se spolu s manželem dozvěděli, že se jejich vnoučata nachází u matky jejich zetě, druhé babičky dětí. Paní je kontaktovala, aby jim oznámila, že se o děti starat nechce. Dcera respondentů se nacházela spolu s manželem ve vazbě. Manžel respondentky pan Vladimír pro vnoučata dojel a následně řešil s pomocí právničky a sociální pracovnice jaký bude následný postup. Byli postaveni před situací, kdy se dozvěděli, že jejich dcera páchá trestnou činnost a je drogově závislá. Děti byly celé noci doma samy, protože podle respondentů jejich matka upřednostnila vztah se svým manželem před péčí o děti. Od otce dětí na druhou stranu péči nijak neočekávali ani netematizovali. Dětem údajně v domácnosti nic nechybělo, jen byly hodně samy.

„...když usínala, tak jsem ji hladila po hlavičce a vždycky jsem jí říkala, ty sluníčko moje. Myslím si, že tohle jim ze strany té matky chybělo.“ Respondentka B

Prarodiče staršího chlapce Tobiáše velmi často hlídali a z toho důvodu byl pro Tobiáše přesun k prarodičům bezproblémový, protože se zde cítil doma. Vnučka Monika byla jedenáctiměsíční miminko, které díky péči prarodičů dostalo potřebnou péči.

Respondentku D oslovila sociální pracovnice s dotazem, zda by si vzala do péče své tři vnuky. Vzhledem ke svému zdravotnímu stavu se rozhodla ujmout se vnuka, který si explicitně přál být u babičky umístěn. Matka dětí je uživatelka návykových látek. Vnuk Adam byl vděčný za to, že má u babičky vlastní pokoj a přivykl si velmi rychle.

Respondentka E představuje mezi pěstouny-prarodiči výjimku, protože se dozvěděla, že je babičkou, až když jí její dcera zavolala z porodnice, že se jí narodila vnučka. V ten moment se také dozvěděla, že si matka novorozené Michaely přeje najít dceři náhradní domov z důvodu, že je uživatelkou návykových látek. Počátky v rodině byli náročné především pro respondentku, protože ze dne na den opustila práci, přišla o partnera, nebyla připravena na to mít miminko, a to jak psychicky, tak materiálně.

U náhradní péče vykonávané prarodiči je velkou výhodou to, že mezi nimi již existuje určitý vztah, přinejmenším dítě své prarodiče již zná, a tak je navázání citového pouta o to jednodušší. Pokud má dítě s prarodičem dobrý vztah a mají například společné zážitky, často mezi nimi již existuje citové pouto a svěřením do péče k prarodičům je potom pro dítě velkou úlevou, která ulehčí dítěti zvládnout náročnou situaci spojenou

s přesunem. Dítě obvykle již zná prostředí, do kterého se stěhuje, má zde například oblíbené hračky, a přestěhování nemusí být pro dítě příliš stigmatizující.

„...Malej tady byl zvyklej a ten byl rád, že už tam nemusí jet. Ten byl prostě tak strašně rád, že tady zůstal.“

Respondentka B

Pěstounská péče, kdy prarodiče vychovávají svá vnoučata místo jejich rodičů má i mnoho úskalí. V první řadě musím zmínit, že s rostoucím věkem může být pro řadu pěstounů náročnější dítě vychovat, s ohledem na možné zdravotní komplikace, a mnohdy i nejistotu, kterou pociťují z důvodu pocitu viny v selhání při výchově svých vlastních dětí a náročnost péče o děti. V kombinaci s tím, že mnoho pěstounů prarodičů se ocitají v této situaci náhle a nečekaně.⁵⁴

„Bylo to náročné, protože vlastně mě to jeden den řekli a druhý den ho přivezli.“

Respondentka E

„...od té chvíle žijeme úplně jinak. Asi bysme fakt chodili do práce a dom, ted'ka bychom sem tam někam vyjeli na dovolenou. Takhle to vlastně všechno prožíváme s dětmi znovu a snažím se třeba právě poučit z těch chyb. Při výchově těch dcer, když jsem třeba nastoupila do práce, když byly holky malé na plný úvazek, tak to jsem třeba ted'ka vůbec nenastoupila. Já jsem nastoupila jenom na poloviční, abych se jim mohla věnovat.“

Respondentka B

Mezi další náročné situace, které prarodiče pěstouni zažívají, patří například finanční problémy v důsledku náročnosti péče, nedostatečná podpora, vyčerpání spojené s výchovou dětí, udržování domácnosti a snahy nahradit dětem vše. V neposlední řadě také kontakt se sociálními pracovníky, zjišťování nových informací ohledně finanční podpory pro děti.⁵⁵

„...zhruba po 4 letech, kdy teda už jsem jako neměla žádný finanční prostředky, a rozprodala jsem, co se dalo, tak jsem si zažádala o pěstounskou péči a dostala jsem pěstounskou péči.“

Respondentka E

⁵⁴ MOŠŤKOVÁ, Šárka a SOBOTKOVÁ, Irena. *Příbuzenská pěstounská péče: když dítě vychovávají prarodiče*. [online] 2016, s. 50.

⁵⁵ BACKHOUSE, Jan a GRAHAM, Anne. *Grandparents raising grandchildren: negotiating the complexities of role-identity conflict*. 2012, s. 309-310.

Nesmím opomenout ani na fakt, že tím, že dítě „zůstává“ ve známém prostředí, může docházet k tomu, že dítě bude ovlivněno vztahem prarodičů k rodičům dítěte. Ať přemírou osobního kontaktu, nebo naopak nepřiměřenou ochranou před nimi.

„..... protože já jsem měla potřebu jí (poznámka: matce dětí) to aspoň říct. To bylo úplně ze začátku, ale ty děti ne. Tobiášek se na ní těšil, když přišla, vždycky, ale já ji ze začátku aspoň dvakrát musela něco říct, jo, protože prostě jsem prostě musela, jo. No, to, jak se zachovala... ale ty děti ne, ty jako se fakt vždycky těší, když přijde.“

Respondentka E

4.4.2.3 Přejídná pěstounská péče a počátky dítěte v rodině

Přejídná péče na přejídnou dobu se v minulosti používala především u dětí, u kterých byla vysoká pravděpodobnost, že se situace rychle a trvale vyřeší. A to buď formou dlouhodobé náhradní péče, například osvojením nebo dlouhodobou pěstounskou péčí, anebo návratem domů do původní rodiny dítěte.⁵⁶

„Matka je v lapáku, třeba na rok, takže jsou ty děti takhle. Ten princip je v tom, aby neprošly tím ústavem, aby šly z rodiny do rodiny. To je ten základ.“

Respondentka F

U přejídné pěstounské péče probíhá celý proces poněkud odlišnou formou. U tohoto typu pěstounství se velmi dbá na přípravu a stresovou odolnost pěstounů. Vzhledem k podmínce, že dítě může být v přejídné pěstounské péči pouze po dobu jednoho roku, je důležité, aby přejídní pěstouni byli na tuto situaci připraveni. Děti k nim přicházejí s mnoha potížemi, od abstinčních příznaků u novorozenců, po vývojové poruchy. Přejídný pěstoun musí být adekvátně připraven k tomu, aby si uvědomil, že během této krátké doby, která se pro mnohé děti rovná délce celého jejich života, nemohou změnit nebo vyřešit potíže s kterými k nim děti přicházejí. Přejídní pěstouni nabízejí otevřenou láskyplnou náruč, která jim pomáhá překonat obtížné situace, které prožívají v takto útlém věku. Tomuto typu pěstounské péče se věnují respondentky A a F.

Respondentka A měla v přejídné pěstounské péči celkem osm dětí, kromě jedné dívky přebírala do péče všechny děti jako novorozence přímo z porodnice. Jedna holčička byla dvouletá. Některé děti měla v péči cca 100 dnů, některé půl roku, jednoho chlapečka

⁵⁶ ZEŽULOVÁ, Dagmar. *Pěstounská péče a adopce*. 2012, s. 174.

dokonce čtrnáct měsíců. Mezi jednotlivými dětmi měla pauzy pouze, když nebyly děti, které by bylo potřeba k ní udat do přechodné pěstounské péče.

„U přechodky je to většinou ze dne na den, většinou se jeden den dozvíte, že si pojedete druhý den pro dítě. Ono záleží, jak to probíhá, u toho odebrání a předání musí být soudní rozhodnutí, a ono to soudní rozhodnutí netrvá pár vteřin, ale několik hodin. A předtím musí ta pracovnice OSPOD zjistit, jestli je volný přechodný pěstoun, jaký je volný, případně jestli jsou schopni přijmout to dítě obratem a pak teprve soud posílá žádost o tom okamžitém umístění. Výjimečně se stane, že to člověk ví víc dní dopředu, když ta OSPOD pracovnice opravdu funguje a dá vám vědět hned, co se dítě narodí...“

Respondentka A

Respondentka A se se mnou podělila o příběh, kdy si z porodnice přivezla novorozence čtyřdenní Karolínku. Její matka je nesvéprávná, v souvislosti s užíváním drog se u ní rozvinula paranoidní schizofrenie.

Respondentka A si přivezla domů čtyřdenní miminko, a až doma z propouštěcí zprávy zjistila, že si přivezla domů miminko s hepatitidou typu C, kterou získalo od matky. Pracovnice OSPOD o této situaci nevěděla, protože neměla přístup ke zdravotní dokumentaci rodičů. U dětí odebraných rodičům bezprostředně po narození se mohou pěstouni potýkat například s abstinenčními příznaky nebo podobnými potížemi, kterými si prošla i respondentka. Při zjištění, že Karolínka má onemocnění, o kterém neměla žádné informace, se respondentka okamžitě spojila s dětským praktickým lékařem. Tento respondentčin příběh jsem chtěla vyprávět proto, abych ho mohla porovnat s jejím jiným příběhem.

Respondentka A měla v minulosti v přechodné pěstounské péči dvouletou Simonu, u které adaptace do nového prostředí nedělala holčičce žádný problém. Bylo to ovšem z důvodu apatie dítěte. První rok života strávila v kojeneckém ústavu, druhý rok života strávila u své příbuzné, kde žila dle slov respondentky bezprizorně. Nikdo se jí pořádně nevěnoval a neměl potřebu s ní cokoliv rozvíjet. Po nějaké době, kdy si ji do péče přebírala respondentka A neměla Simonka osvojené téměř žádné návyky. Jednalo se o zanedbané dítě.

„Adaptace nebyla žádný problém, ale to dítě bylo úplně citově ploché a bylo vidět, že vůbec nic neřeší. Tam člověk vnímal, že je jí vlastně úplně jedno, kde je. Já osobně si myslím, že za celý ten rok se pořádně nenavázala, protože když od nás odcházela, tak to bylo vlastně „ahoj teto“.

Respondentka A

Respondentka A se během setkání s biologickou matkou Simonky dohodla na uvolnění dítěte do adopce.

„Maminka, i když ji má ráda si ji nikdy do péče nevezme, protože to je přesně ten případ, kdy tatínek si myslel, že otec je někdo jiný. A kvůli tomu ji zpátky nechtěli.“

Respondentka A

Respondentka F měla během šesti let přechodné pěstounské péče v péči celkem deset dětí. Některé děti přebírala jako novorozence, jiné ve věku tří a deseti měsíců, několik dětí v rozmezí dva až tři roky. V současné době má v péči dva sourozence, chlapce, kterým je patnáct a deset let. Respondentka F přistupuje k přechodné pěstounské péči jako k profesi.

„...Hlídám někomu děti, někomu, koho ještě neznám, tak mu hlídám děti a velmi dobře.“

„A pěstouni na přechodnou dobu jsou něco jiného než ti dlouhodobý. Dlouhodobý pěstouni, to jsou prostě opravdu největší borci na světě, že mají ty děti prostě jakoby na furt, to nekončí v 18. To je prostě mají, že jako své děti prostě na furt. Takže to jsou opravdu borci. Tady je to na ten rok, potom roce nebo do roka většinou ty děti odchází.“

Respondentka F

Přechodné pěstounky, respondentky A a F se shodly na tom, že je pro ně nepříjemná nejistota, kdy neví, jak to s dítětem bude v budoucnosti. Neví, zda si o dítě požádá či nepožádá jeho biologická rodina, či svolí k osvojení.

„když dostáváte to dítě, nevíte, jestli si ho rozhodne vzít ta matka zpátky, nerozhodne, půjde do adopce, půjde do pěstounky...“

Respondentka A

Hlavním cílem mé práce bylo zmapování procesu vytváření vazeb spřízněnosti mezi dítětem a pěstounem. Z mého výzkumu vyplývá, že se všichni respondenti, příbuzní i nepříbuzní pěstouni shodli na tom, že počátky dítěte v rodině jsou náročné, ale je velmi důležité dbát na to, aby se k dítěti přistupovalo s empatií a klidem. Respondenti se shodují na tom, že proces adaptace probíhá nějakou dobu a vyžaduje spoustu času a především trpělivosti. Obě zkoumané skupiny pěstounů popisovali, že je zapotřebí, aby dítě mělo pravidelný režim a jasná pravidla. Z rozhovorů je patrné, že z pohledu pečujících pěstounů není vazba něco objektivně existujícího, ale že se jedná o dlouhý proces, aktivního utváření, k němuž je třeba určitých schopností a postupů.

Nepříbuzní pěstouni, kteří svůj vztah k dítěti navazovali postupně a poznávali se až v okamžiku nabídnuté pěstounské péče, popisovali svůj vztah k dětem.

„U Aničky a Toma to trvalo zhruba půl roku, teď jsou oba součástí naší rodiny, jako vlastní děti...“

Respondentka C

„...Každé dítě si člověk zamiluje, když ho má dostatečně dlouho. Já si myslím, že ten půlrok je takový adekvátní třeba i v přechodce byl, protože po tom půlroce už opravdu vzniká ta vazba, která je docela silná, kdy člověk to dítě má opravdu rád...“

Respondentka A

S respondenty jsem mluvila o prvních dnech dětí v pěstounské rodině a o jejich adaptaci.

„...U Alenky to sleduju, že vlastně je u nás pátý měsíc a už je to jiné než na začátku. To už opravdu člověk vnímá jinak, má i jinak rád, víc. Už to začíná být člen rodiny a myslím si, že opravdu ten půlrok, rok je ta doba, než jakoby to dítě se sžije do té rodiny a než to tam vznikne, ten vztah a ta vazba. Fakt to nevzniká lusknutím prstu, ať si říká, kdo chce, co chce...“

Respondentka A

„...Ty děti se neodebírají, prostě jen tak hala bala, že jo? To už je opravdu velkej krok, takže oni jsou většinou vyplašený z té domácí situace, když se někde potloukají nebo spí někde na zemi, nebo na nějaký ubytovně, kde se haleká, je tam nahuleno a tak. Takže jsou rádi, že jsou v posteli, že spí, že jsou umytý, nikde je nic neškrábe, dostanou najíst a je tu klid, ticho a není to žádný řvaní...“

Respondentka F

„...První dva měsíce to s Aničkou bylo takový náročnější. Ty první dny byly fakt kritický, to jenom křičela, vyváděla, chtěla zpátky. No a pak začala chodit do školky a tam se to postupně zklidňovalo, když byla v tom kolektivu. To se do školky těšila, protože tam vyráběli, hráli si, zpívali, takže tím způsobem jsme jí v podstatě postupně začlenili i do té rodiny...“

Respondentka C

„...Musí mít klid, nějaký hračky, povídat si, chovat, večer vykoupat, prostě musí mít klid, žádný šílenosti, žádný návštěvy, žádný nějaký zbesilosti, prostě nechat je. Oni ty, co jsem měla, byly jako dobrý, v pohodě. To byly malé děti, takže to malé dítě, třeba ten den kouká, čumí, pak se jakoby otrká a za 2-3 dny se adaptuje dobře.

Respondentka F

Z mého výzkumu vyplývá, že se všichni pěstouni vyjádřili především o klidu, který u nich děti našly, a který je podle nich velmi důležitý. Dále všichni respondenti uváděli, že je velmi potřebné zapojit dítě do domácnosti a nastavit mu pravidelný řád. Rozhovor s respondentkou C naznačuje, že umístění dětí ve školce, tedy v kolektivu dětí, umožnilo všem svěřeným dětem navázat pro ně důležité typy vztahů, které vedly k integraci nejen do kolektivu ve školce, ale i do rodiny. Pěstouni A, C a F se shodli, že k vytvoření určitého vztahu je zapotřebí klidu a času. Pěstouni A a C uvádí, že se jedná zhruba o půlroku až rok, než dojde k navázání určité vazby. Pěstounka F dodává, že malé děti se adaptují na prostředí během několika dní, pokud se v domácnosti cítí dobře. Respondentka C upozorňuje, že k vytvoření vazby nemusí dojít vůbec a jedná se o velmi individuální zkušenost pěstouna s každým dítětem.

„...U Lucie s Tomášem to bylo úplně jiné než s Aničkou. Oni přišli a byli strašně hodní. Jenomže pak to začalo. Lucie se brzy ve školce rozkoukala a začala mlátit děti a dělat hysterické scény. Neuměla mluvit, a když chtěla nějakou hračku, tak prostě zmlátila to dítě do krve, začala vriskat a vzala si, co chtěla. Ona měla několik období. Ze začátku, mlátila kolem sebe, potom nastalo období počůrávání, pokakávání a schovávání pokakaných věcí do skříně, abychom to nenašli, potom bylo zvracení, pak zase vriskání. Pořád se to střídalo, ty období. Když jsme se pak konečně dostali k fakt dobré psychologce, tak nám řekla, že to je porucha attachmentu. Ty děti, které mají tuhle poruchu, se dokážou dost dlouho přetvařovat a že se prý chovají přirozeně pouze u lidí, u kterých se cítí v bezpečí. Takže, protože ona se u nás už cítila v bezpečí, tak se chovala přirozeně, a když byla v cizím prostředí, byla vnímaná jako nejhodnější.“

„...Paní psychologka nám vysvětlila, že Lucie se chová tak, jak zrovna přemýšlí, a protože moc nepřemýšlí, dělá věci, které běžně děti nedělají. Chce na sebe za každou cenu upoutat pozornost a nedomyšlí důsledky...“

Respondentka C

Respondentka C měla dívku Lucii v péči 8 let, během kterých si prošli návštěvou mnohých psychoterapeutů a jiných odborníků, aby se Luciin stav zlepšil. Vzhledem k tomu, že Lucie na veřejnosti vystupovala jinak, než se chovala v domácím prostředí, odborníci shledávali vinu u pěstounů. A kromě psychického i fyzického ubližování ostatním dětem v pěstounské péči se Lucie sebepoškozovala.

„Vydržela celý den vůbec nic nejíst. A při sebemenším pokusu z naší strany, který směřoval k pozření alespoň malého kousku jídla, se Lucie pozvracela. Tohle bylo mnohem horší než období počůrávání. Jednou vydržela nejíst a nepít celé dva dny. Byla apatická a nereagovala téměř na nic. Naložili jsme ji do auta a jeli na dětskou pohotovost. Paní doktorka s ní promluvila a ta jí sdělila, že má hrozný hlad. Paní doktorka nabídla Lucii koláček a čaj. Ta s úsměvem souhlasila, během chvíle snědla koláčů hned několik, vypila dva hrnky čaje a mohli jsme jet domů. Připadali jsme si s manželem jako úplní hlupáci.“

Respondentka C

Pěstouni se po mnoho neúspěšných pokusech rozhodli ukončit pěstounskou péči Lucie a bylo jim sděleno, že pokud by jim měla být Lucie odebrána, musel by spolu s ní odejít i její bratr Tomáš. Tomáš byl v pěstounské rodině spokojený a na rodinu byl velmi vázaný. Z toho důvodu si nechali pěstouni Lucii v péči a starali se o ni.

Respondentka C vyprávěla o svých pocitech, kdy pochybovala o svých schopnostech. Sociální pracovnice OSPOD se postavila na stranu Lucie, aby hájila zájmy dítěte. Pěstouni byli uvrženi do světla, kdy na ně bylo podle jejich vyprávění nahlíženo jako na neschopné postarat se a zabezpečit všechny děti. Obávali se, že jim budou odebrány všechny děti. Z tohoto důvodu vyčkávali osm let, až bude Tomášovi deset let, aby bylo u soudu přihlíženo i na jeho vlastní zájmy. S ohledem na Tomášovo přání zůstat u rodiny se rodina rozloučila pouze s Lucií. U respondentky Hedviky a Lucie nevznikla vazba spřízněnosti.

„Lucii jsem zpočátku měla celkem ráda, ale vzhledem k tomu, jak se chovala a že jsme byli donuceni si ji nechat, začala jsem ji nenávidět. Neustále jsem musela něco řešit, někam jezdit, v podstatě se přizpůsobovat jejím náladám. Byla jsem fakt ráda, když odešla.“

Respondentka C

4.4.3 Vliv rodinného prostředí na utváření vztahů

Další část je zaměřená na vliv rodinného prostředí, členy rodiny a členy domácnosti, konkrétně jaký byl jejich názor na přání pěstounů stát se pěstouny a jak následně utvářeli vztah s dětmi.

Respondentka A své rozhodnutí diskutovala pouze se svým tehdy jedenáctiletým synem. Synovi vysvětlila výhody pěstounské péče, které spočívaly především v čase, který mohli společně strávit doma a pomoci dětem, které neměli v životě štěstí. Respondentka B spolu s manželem konzultovali své rozhodnutí s nejstarší dospělou dcerou, která je velmi podporovala a podporuje dodnes.

Respondentka C s manželem konzultovali rozhodnutí stát se pěstouny se svými dospívajícími syny, kteří je v tomto rozhodnutí podpořili. Respondentka D s manželem se rozhodli pro přijetí vnuka sami. V jejich rozhodnutí je podporuje a pomáhá jim s výchovou jejich nejmladší dcera. Respondentka E vnímala jako svoji povinnost vzít si svoji vnučku do péče. Byla rozhodnuta, že její „krev“ nebude umístěna do dětského domova. Na základě tohoto rozhodnutí ji opustil dlouholetý přítel.

„...než jsem si vzala Michalku, tak jsem měla přítele. Samozřejmě tím, jak jsem si vzala Michalku a začala vlastně pro mě být středobodem světa, tak on na ní začal žárlit. Měl hloupý řeči, tak jsem se s ním rozešla po 12 letech. Jo, takže vlastně jsem vlastně opustila vše, práci, přítele...“

Respondentka E

Respondentka F konzultovala své rozhodnutí stát se pěstounkou pouze se svým přítelem, který souhlasil a podílí se na výchově.

Respondenti potvrzují, že dobré vztahy v širší rodině usnadňují nejen přijetí dítěte a budování vzájemných vztahů, ale také možnost pomoci při výchově, jako například hlídání dětí. Všichni pěstouni zmínili, že se jejich svěřené děti pravidelně setkávají a tráví čas nejen se členy domácnosti, ale také se členy širší rodiny. Vídají se na rodinných oslavách, výletech a běžně se navštěvují. Lze předpokládat, že na základě dobrých vztahů v rodině může dítě vnímat podporu a péči, která je mu dáována.

U příbuzných pěstounů musím poukázat na fakt, že děti byly vždy umístěny do péče k prarodičům matky. Příbuzní pěstouni v několika případech poukázali na špatný vztah k otci dětí. V jednom případě je otec neznámý. Pěstouni nezmiňovali příbuzné dítěte ze strany otce ani otce jako osobu zodpovědnou za péči o dítě.

„Dívejte se, manžel ty děti prostě dovezl. V tu dobu je hlídala matka otce těch dětí a volala manželovi, že je hlídat už nechce. A on je dovezl a my jsme vlastně netušili, že je někde nějaký problém. A to jsme začali vlastně rozkrývat postupně všechno a prostě jsme přišli na to, co se všechno děje až takhle pozdě.“ Respondentka B

4.4.4 Oslovování

Levi-Strauss poukázal na to, že jazyk je jedním z nejdůležitějších prostředků, který má vliv na systém rodinných vztahů. Jako elementární rodinu označil ženu, muže a jejich děti. Lévi-Strauss přišel s domněnkou, že pokud existují vztahy mezi lidmi, musí existovat i příbuzenská struktura. Ačkoliv Lévi-Strauss se zajímal o descendenci a později o strukturu domu jako sociální jednotky, přivedl mě na myšlenku způsobu oslovování mezi členy rodiny. I rodina je omezena jazykem a k představování či oslovování členů rodiny je zapotřebí, použít terminologii, a tedy projevit svůj vztah ke členům rodiny prostřednictvím jazyka.⁵⁷

Děti, které pocházejí z pěstounské péče, se učí členy rodiny oslovovat, a právě to jaký druh oslovení zvolí, mnohdy spoluutváří vazby. Z rozhovorů vyplývá, že oslovení je určováno genealogickými vztahy (babi, děda), odvozenými genealogickými vztahy, kdy děti respondentky B vnímají, že se narodily své mamince, ale pro babi a dědu, osvojenou citovou vazbou (máma, táta), ale i prostými preferencemi dětí (strejda).

„když jsem byla přechodná pěstounka, tak jsem sama o sobě říkala, že jsem teta. Vnímala jsem to jako jednodušší pro mě a bude to jednodušší i pro tu novou rodinu. Obě moje holky mi říkají mami“

Respondentka A

„Monička mi sice říká maminko, a dost často mi tvrdila, že se narodila mně, ale já jsem ji říkala, že se narodili mamince, ale Monička pro mě a Tobík pro dědu.“

Respondentka B

„Mně říkají mamko a manželovi říkají strejdo, takový zvláštní, ale to vzniklo tak, že když jsme si vzali tu Aničku, tak jí se líbilo slovo strejda. My jsme řekli, že nám může říkat mámo, táto, anebo teto a strejdo. Jí se líbilo slovo strejda, to bylo lepší než táta, tak mu začala říkat strejdo, jak postupně přicházely další děti, tak už viděly, že se takhle oslovuje, tak už u toho zůstalo, no.“

Respondentka C

„Babi, děda“

Respondentka D

„Pro Michalku jsem máma, říká mi mami, i když ví, že jsem babička.“

Respondentka E

„Teta“

Respondentka F

⁵⁷ LÉVI-STRAUSS, C. Elementary Structures of Kinship. 1949.

4.4.5 Kontakt dítěte s biologickou rodinou

V současnosti je kontakt dítěte svěřeného do pěstounské péče s jeho biologickou rodinou velmi silně podporován. Zájemci o zprostředkovanou pěstounskou péči jsou dokonce posuzováni, zda jsou schopni spolupráce s odborníky a s biologickou rodinou potenciálně svěřeného dítěte.

Během rozhovorů jsem se respondentů dotazovala na frekvenci kontaktů s biologickými příbuznými svěřeného dítěte, případně jak probíhá trávení jejich společného času, a na perspektivu vztahu do budoucna. Zajímalo mě názor pěstounů na styk dětí s biologickými rodiči, sourozenci a širší rodinou.

„A chodí za nima pravidelně, mají ji oba rádi. Moc jsme se nebavili o tom otci, protože toho jako my nesnášíme s manželem a vůbec k tomu jeho životnímu stylu a tak, ale on je teď ve vězení už po několikátý.“

Respondentka B

„Myslím si, že je vhodné, aby se stýkaly se sourozenci. Co se týká rodičů, v případě, že je ten kontakt bezpečný a že rodič spolupracuje.“

Respondentka A

„...když jsem se bavila s opatrovnící matky Karolínky, tak mi bylo řečeno, že Karolínky sestřičky, které má v péči dědeček, se maminky bojí. Kdykoliv byla maminka puštěna z psychiatrické léčebny tak přijde za těma nejstaršíma holčičkama a nevím, k čemu tam dochází, ale prý se jí bojí. Vzhledem k tomu, že tuto informaci mám, tak nevidím jako vhodné ten kontakt s ní iniciovat anebo s tím jen tak souhlasit. Určitě si budu stát za tím, kdyby na tom někdo trval, aby to byl asistovaný kontakt. Myslím si, že je velmi nutné vyhodnotit rizikovost těch rodičů.“

Respondentka A

„...nám právě říkali, že my ji (pozn.:matce) nemusíme umožnit vstup sem, ale my bysme museli někam jezdit, a to zase pro ty děti vůbec nemá cenu. Takhle je to lepší. Oni jsou třeba v pokojíčku, hrají si jo nebo, jak jsme se učili, tak se učila s námi. Nebo já si třeba mezitím uvařila, nebo něco udělala, jela nakoupit...“

Respondentka B

„...nám se nelíbilo, aby tam jezdili (pozn.: Luboš a Filip), protože oni vždycky, když tam u něj (pozn.: táty) byli, tak přijeli smradlavý, smrděli kouřem, a byli nemocní a pak nám začali vyprávět, že vlastně ten tatínek ani není doma, že je hlídá nějaký pán, jeho kamarád a že tam spí na zemi, protože nemají postel a že se v tom bytě kouří. Takže on si je vlastně jenom vzal, aby tomu soudu dokázal, že má o něj zájem, pak se o něj vůbec nestaral a zase je přivezl.“

Respondentka C

Svěřené děti respondentky A neudržují kontakt se svými biologickými rodiči. Obě dívky mají založené desky s informacemi a fotografiemi jejich biologické rodiny. Starší Karolínka vidá své sestry. Respondentka A považuje za důležité udržovat mezi sourozenci kontakt.

Respondentka A: *Ted' zrovna plánujeme, že bychom se sešli s pěstounama, co mají sestřičku Karolínky.*

Karolínka: *Já chci jet za sestřičkou!*

Respondentka A: *Chceš jet za Kristýnkou?*

Karolínka: *Jo!*

Respondentka na mě: *V těch deskách má fotky matky a sestřiček. Má to svým způsobem pořád takhle nějak na očích, i když si myslím, že rozumově to nijak nepobírá. Ještě je na to malinká.*

Karolínka: (ukazuje mi na kameru fotografie sester)

Osobní kontakt má s matkou v současné době ze všech 15 dětí pouze 6 dětí. Osobní kontakt s biologickou matkou dětí udržují respondentky B, D, E a F. Osobní kontakt s biologickým otcem dětí udržovala v minulosti pouze respondentka C u chlapců Luboše a Filipa, které má v nezprostředkované péči. Respondentka A v kontaktu biologické rodiny s dětmi nebrání, ale rodiny neprojevili zájem. O osobní kontakt projevila zájem rodina Aničky, který byl pouze omezený a velmi rychle utichl.

„O Aničku projevili zájem dvakrát, protože ona pochází z romské rodiny. A oni se o ní začali zajímat v 15 letech a tenkrát přijeli a ztropili tady strašnou scénu. To jsme byli na sociálce, tam nám vyhradili místo a oni dělali strašný divadlo, všichni brečeli, že jí strašně chtějí, jak jí strašně milujou a prostě divadlo. A když potom jim nabídli, že můžou za ní jezdit častěji, tak pak už to přestalo. Oni si mysleli, že jim ji přivezeme, že si ji vezmou a bude to vyřešený. A pak ještě jednou v 17. A k tomu kontaktu vůbec nedošlo, protože oni chtěli, aby s ní mohli být o samotě. A tenkrát paní z doprovodný organizace nám řekla, abysme si na to dali pozor, protože sedmnáctiletá holka už je dost velká na to, aby sama vydělávala a aby se o ně postarala. Jo, a že oni to takhle můžou mít. No a oni chtěli s ním mluvit o samotě nejspíš, aby jí prostě něco řekli, že jo, aby jí zlanářili, aby šla s nima. No a my jsme trvali na tom, že u toho rozhovoru budeme i my. No a tím pádem oni ztratili zájem.“

Respondentka C

„...když si je (pozn.: Luboše a Filipa) bral naposled tak přijel a myslím si, že byl pod vlivem nějakých návykových látek, protože se motal, měl takový prostě divný chování. Já nevím, jak to říct, ani ne jako když byl opilej, ale jako když byl úplně mimo. Takovej zvláštní byl. No, takže to byl poslední kontakt a pak už jsme žádali o to zbavení, a to už jsme právě věděli, co se v tý rodině dělo.“

Respondentka C

4.4.6 Upevňování vztahů s dítětem

Vztahy mezi jednotlivými členy rodiny jsou různě složité i v případech, kdy si jsou lidé příbuzní. Při rozhodování o přijetí dítěte do pěstounské péče je vždy nutné vzít v úvahu charakter a věk jednotlivých členů a uvážit, zda je přijetí dítěte do péče vhodné. Například pokud již v rodině žijí jiné děti. Žárlivost mezi dětmi je přirozená, je ovšem nutné tomu věnovat více pozornosti. V případě dospělých členů rodiny může být potíží v přijetí dítěte například na základě toho, že dítě není jejich vlastním potomkem. Dotazovala jsem se respondentů, jak nukleární i širší část rodiny reagovala na jejich rozhodnutí pro pěstounskou péči. U všech respondentů jsem se setkala s tolerantním přístupem. Mnoho členů širších rodin toto rozhodnutí respondentů okomentovalo tak, že se jedná o jejich soukromý krok, který mohou pouze akceptovat.

„No, když jsme chtěli být pěstouny, tak nám říkali, že to je naše věc, ale že jsme se asi zbláznili, že už máme vlastně svoje děti odrostlejší. Mohli jsme mít klid a zase prostě budeme prožívat to všechno znova. Jo, ale v podstatě nám řekli je to vaše věc.“

Respondentka C

Zajímalo mě, jaký byl vývoj a budování vazeb a jak jednotliví členové upevňovali vztahy s dítětem, protože aby mohl vzniknout nějaký vztah, je zapotřebí kontakt. Z toho důvodu jsem mapovala, jak probíhala interakce mezi členy. Respondentka A zmínila, že se zhruba jednou měsíčně setkává se sestrou, kdy si děti obou žen společně hrají, nebo společně podnikají procházky.

Respondentka B uvedla, že mezi její nejbližší osoby patří manžel, starší dcera a děti. Starší dcera je součástí rodiny a v případech, kdy Iveta s Vladimírem nemohou, zastane jejich povinnosti ohledně neteře a synovce. Na dotaz, co si pod pojmem rodiny představují děti, mi respondentka B vyprávěla, že pravděpodobně by to šlo poznat z obrázků rodiny, které malují. Ozvala se sama Monička, že namalovala obrázek, na kterém je babička, děda, Monča, Tobík a maminka, otec absentuje. Co se týče upevňování vztahů, vzhledem k nízkému věku přilnuly děti k prarodičům bezproblémově.

Respondentka C popisovala vztahy mezi jednotlivými dětmi. Děti se mají rádi a vycházejí společně dobře. Je tomu tak po odchodu Lucie, která šikanovala všechny děti v domácnosti a vytvářela tak nepříjemné prostředí. V poslední době mají potíže s Lubošem, kterého biologický otec navnadil, že si jej vezme zpět do péče, nečinil tak a začali se objevovat psychické potíže z minulosti. Respondentka C se ptala dětí, jak se u nich doma cítí. Všechny děti uvedly, že jsou pro ně druhou rodinou, když jejich rodina nefunguje. Luboš řekl, že se mu u nich doma líbí, protože má čisto a má co jíst. Respondentka mi vysvětlila, že je tomu tak kvůli jeho minulosti. Respondentka C říká, že díky všem zkušenostem s pěstounskou péčí jsou zoceleni a hodně je to v životě posunulo.

„...oni vlastně v tom raném dětství museli přežít, protože tam bylo několik zvířat a oni jedli psí granule, protože neměli jídlo. Takže on je nastavenej na to, aby přežil, aby měla dostatek jídla a aby se měl kde vyspat, a to mu stačí.“

„...On, když vlastně k nám přišel, když se na to vzpomenu, tak on se choval jako malej pes. Na ty ostatní děti naskakoval a vrčel. Třeba jsme šli na procházku do lesa, on se rozběhl a někoho z těch dětí srazil na zem. Sednul si mu za krk a vrčel, jako to dělá pes, když si hraje. Takové ty jeho instinkty, které se těžko odbourávají. On tam v podstatě vyrostl, on se choval stejně jako ta smečka...“

Respondentka C

Respondentka C spolu s manželem se velmi věnují dětem a poskytují jim mnoho společného času, který nejvíce tráví na cyklovýletech, výletech do přírody a na zahradě.

Respondentka D uvedla, že přechod byl pro vnuka Adama velmi snadný, protože v bytě, kde Adam s matkou narkomankou bydlel, bydleli i další narkomani. Adam byl velmi často doma sám s úplně cizími lidmi, kteří byli navíc pod vlivem látek. Respondentka C mi na dotaz, jak společně tráví volný čas, vysvětlila, že Adam se zavře ve volném čase v pokoji nebo je s kamarády. Vysvětluje si to tak, že je již téměř dospělý. Respondentka D uvádí, že na péči o Adama se podílí její nejmladší dcera.

„...my to prostě to bereme, jak ten život je. My to neřešíme. Prostě seš tady, bydlíš tady, žiješ tady a hotovo. My to nebrali nikdy psychologicky.“

„...přijde a zeptá se: babi potřebuješ s něčím pomoci? A pomůže mi. On pomáhá doma hodně. Myslím, že bude do života dobře vychovaný. Je pravda, že se na něm těch 9 let dost podepsalo, ale je to čím dál tím lepší.“

Respondentka D

Respondentka E vychovávala Michaelku od narození, co se týče upevňování vztahů, vzhledem k jejímu nízkému věku přilnula k babičce bezproblémově. U chlapců tomu bylo jinak, protože je přebírala z důvodu zanedbání péče rodičů a chlapci byli zvyklí na volnou výchovu. Měli potíže přijmout nastavená pravidla. Vztahy společně utváří tak, že se jim respondentka maximálně věnuje ve výchově i v přípravě do školy. Podnikají společně mnoho výletů a tráví společně čas.

„Kluci byli odebrány od maminky už v době, kdy byly velký, a Michalku mám od miminka, takže to je trošku něco jinýho. To je úplně jinej vztah. Jo jako na kluky sice zakřičím, ale třeba nedovolím si jim je plácnout. Jo, ale Míšu klidně s klidným svědomím plácnu přes zadek, protože ji beru jako svoje vlastní dítě a oni jsou vnoučata.“

„Malej ten pořád na mě, že jsem jeho babička a říká, já tě miluju, já mu říkám, já tebe taky miluju, tak se hádáme, kdo koho víc miluje.“ Respondentka E

Respondentka F má děti v přechodné pěstounské péči velmi krátký čas. Uvádí, že je velmi důležité dodržovat pravidelnost. Tedy že děti bere na zahradu, na procházku, společně se věnují vaření a tráví společně čas.

Dotazovala jsem se respondentů, jak podle nich vznikají vazby a co pro ně znamená rodina. Respondenti vůbec nezmiňovali biologickou vazbu. Jednoduše položenou otázkou vyplynulo, že biologická příbuznost pro ně není základním stavebním kamenem pro utváření vztahů. V odpovědích se střídala pojetí vazby jako manifestace hodnot (respektu), volby, bezpečného prostoru, komunikace, péče a vzájemně emočně nabitý prostor. Důraz na biologické vazby, typický pro mainstreamové pojetí rodinných vazeb je zde zcela marginální.

„Díky respektu. Vzájemný respekt, a hlavně ty děti vychovávat k vzájemnému respektu.“ Respondentka A

„...Vlastně do té rodiny patří ten, kdo prostě chce patřit, jo že zas, když budete někoho tam násilím nutit a nebude vás chtít, tak to nebude“ Respondentka B

„Rodina pro mě znamená zázemí, kde mám jistotu bezpečí, kde vím, že když budu mít nějaký problém, že mi někdo pomůže, že mě nehodí přes palubu, že tam prostě budu v klidu v bezpečí.“ Respondentka C

„Tím, že spolu komunikují hlavně. Já jsem neuměla mluvit s nikým, protože jsem nebyla z dobrý rodiny. Byla jsem i v dětským domově a vlastně se to učím celej život. A učí mě to moje holky, moje dcery.“

Respondentka D

„Rodina jsou ti nejbližší, která si navzájem pomáhá a stará se navzájem o sebe.“

Respondentka E

„Lidi, který k sobě patří, který se mají rádi, a jsou rádi spolu.“

Respondentka F

Respondentů jsem se tedy také dotázala, jak moc důležité pro pocit rodiny jsou podle nich biologické vazby. Zda podle nich biologie nehraje žádnou roli nebo naopak zda je to naprosto zásadní pro pocit rodiny. Respondenti se většinou shodli na tom, že biologie pro ně nehraje žádnou roli, že je to podmíněné chováním. Pouze respondentka D uvedla, že je to pro ni naprosto zásadní. Respondentka C uvedla úvahu, že biologické příbuzenství bude prioritou spíše pro svěřené děti, ale tím způsobem, že je bude zajímat samotná identita a otázka připodobňování se k příbuzným. Naopak respondentka F uvedla opačný názor, kdy se domnívá, že pokud dítě vyrosté v normálně fungující rodině a po čase se rozhodne zjistit, z jaké rodiny vlastně pochází, může utrpět šok, kdy zjistí, že jeho rodiče nejsou podle jejich představ. Zmiňuje však, že přístup každého jedince je velmi individuální a pocit rodiny na základě biologické příbuzenství může být pro někoho velmi důležitý a pro někoho nikoliv. Podstatné by to mohlo být v případech různých genetických onemocnění.

„Pro pocit rodiny podle mě důležité nejsou, jsou důležité pro pocit takové té identity. Takového toho, z čeho jsem vzešel, a jak budu asi vypadat a není ta moje rodina příliš škaredá? Takže myslím, že pro rodinu jako takovou to nedává nic. Jde spíš o ten pocit, toho odkud jsem vzešel. A myslím si, že i v tomhle ohledu jsou ty sourozenecké vazby důležitější a silnější než rodiče.“

Respondentka A

„Hmm já bych neřekla, že to hraje roli v tom příbuzenství. V tom příbuzenství to asi nehraje vůbec roli. Spíš než biologie hraje roli to chování.“

Respondentka C

„No ta biologie určitě hraje roli, já se v něm vidím, já mám jedinýho kluka. Měla jsem samé holky a teď mám jeho. A řešit jsem to neřešila, prostě přišel a byl tady.“

Respondentka D

4.5 Shrnutí výzkumného šetření

Cílem praktické části této práce bylo zjistit a popsat, jakým způsobem dochází k utváření vztahů spřízněnosti mezi pěstounem a svěřeným dítětem. V rozhovoru jsem se snažila zachytit důležité faktory, které buďto ovlivňují, nebo jsou ukazatelem kvality vztahu dítěte svěřeného do pěstounské péče a pěstouna. Vztahovou problematiku jsem mapovala pomocí předem vytyčených tematických oblastí (informace o respondentovi, rozhodnutí pro pěstounství, počátky a fungování dítěte v rodině, vztahy s biologickými příbuznými dítěte, formování vztahů dítěte a pěstounů). Získaná data jsem porovnávala s ohledem na příbuznost nebo blízkost pěstounů k dítěti.

V období přípravy pěstounů na pěstounství byla většina nepříbuzných pěstounů orientována na naplnění potřeb dětí, měla potřebu především pomoci dítěti. Jen jedna z nepříbuzných pěstunek uvedla ještě další motivaci, že si přála ke svým synům dceru, a tuto potřebu si naplnila skrz pěstounskou péči. Příbuzní pěstouni však kromě potřeby pomoci konkrétnímu dítěti zdůrazňovali již existující příbuzenskou vazbu, kterou považovali za nepominutelnou a své rozhodnutí tedy prezentovali jako automatické. Nedokázali si představit, že by jejich příbuzní, v těchto případech vnoučata, skončila v ústavu či u cizích lidí.

Pro pochopení následného období integrace dítěte do pěstounské rodiny je důležité odlišit nejen pěstouny příbuzné a nepříbuzné, ale i pěstouny přechodné pěstounské péče, která sebou nese velmi specifické budování vazby na dotčené dítě. Smyslem bylo detailně zaznamenat, jak probíhalo prvotní seznámení pěstounů se svěřenými dětmi, a to včetně pocitů, které zažívaly. Nepříbuzní pěstouni se měli možnost na příchod dítěte lépe a za pomoci školení odborně připravit. Celý proces přijetí dítěte je z jejich pohledu více řízen vlastní svobodnou volbou a vyjma procesu zařazení do evidence jej mají i více ve svých rukou. Značnou nevýhodou nepříbuzných pěstounů ovšem je, že dítě přebírané do pěstounské péče neznají a měli možnost se s ním seznámit až během procesu. U příbuzných pěstounů bylo navázání kontaktu s dítětem plynulé, protože u starších dětí se děti se svými prarodiči znaly, a u kojenců byla vazba na prarodiče první z vazeb, jež si dítě utvářelo. Zároveň jim situaci značně komplikovaly existenciální problémy spojené s náhlostí příchodu dítěte do rodiny a nemožností v danou chvíli dlouhodobě taktizovat a situaci plánovat.

Náhlé převzetí dítěte ze dne na den zažívají i přechodní pěstouni, ovšem i toto převzetí je součástí jejich dlouhodobého plánování a aktivního rozhodnutí. Pěstouni

z přechodné pěstounské péče zkušeností přebírání dítěte do péče procházejí opakovaně, tudíž pro ně tyto situace nejsou neobvyklé a jsou na to dobře navíc odborně proškoleni. Přechodní pěstouni jsou adekvátně vyškoleni k tomu, že u nich dítě pobývá velmi omezenou dobu a může přicházet s mnoha potížemi. Respondenti ze všech zkoumaných skupin se shodují na tom, že proces adaptace je dlouhodobý a vyžaduje spoustu času a především trpělivosti.

Velkou pozornost jsem věnovala vlivu rodinného prostředí na utváření vztahů mezi pěstouny a dítětem. Zajímalo mě, jak respondenti komunikovali své rozhodnutí o přijetí dítěte do pěstounské péče svým blízkým příbuzným a zda ti jejich rozhodnutí podporovali. Respondenti mi potvrdili, že dobré vztahy v nukleární i širší rodině jim usnadnili nejen přijetí dítěte, ale i budování vzájemných vztahů, a především uvítali možnost pomoci při výchově. Zaujal mě fakt, že všechny děti, které byly svěřeny do příbuzenské pěstounské péče, byly svěřeny prarodičům ze strany matky. Otcové obecně v narativech spíše absentovali. Otcovská péče nejen že nebyla respondenty příliš očekávána, ale když už ji dočasně otec či jeho příbuzní péči dítěti poskytovali, byla hodnocena velmi negativně.

Velmi širokou oblast utváření blízkých vazeb jsem sledovala i perspektivou oslovování a užívání příbuzenské terminologie. Způsoby oslovování pěstounů ze strany svěřených dětí považuji za důležitý aspekt toho, jak ony samy vnímají své pěstouny. U přechodných pěstounů bylo tímto oslovení „teta“, a cílem volby tohoto oslovení bylo záměrné budování vztahové distance. Přechodná pěstounka A udělala výjimku pouze u dívek Karolínky a Alenky, u nichž se rozhodla pro dlouhodobou pěstounskou péči, a dívky ji oslovují „maminka“. U ostatních respondentů se jednalo o oslovení „máma, táta, babi, děda“. Výjimkou byla rodina respondentky C, kdy si první svěřená dívka prý natolik oblíbila slovo strejda, a oslovení pak přejali i ostatní svěřenci, kteří do rodiny postupně přicházeli.

Za nejproblematictější oblast respondenti považovali udržování vztahů s biologickými rodiči dítěte (a to i přesto, nebo možná právě proto, že se v některých případech jednalo o vlastní potomky pěstounů). Osobní kontakt s někým z biologické rodiny má ze všech patnácti dětí v mém výzkumu pouze šest. Jedna ze svěřených dívek respondentky A se stýká se svými biologickými sestrami a tento vztah není prezentován jako problematický. Svěřené děti respondentky B se setkávají s biologickou matkou, otec dětí nezajímá, stejně tak jako se o ně nezajímá on. Několikrát do roka se setkávají s babičkou ze strany otce. Svěřené děti respondentky C se stýkaly s biologickými

příbuznými jen krátce v minulosti. Vnuk respondentky D se vídá příležitostně s matkou. Vnoučata respondentky E se vídají s matkou často a udržují s ní kontakt. Respondentka F umožňuje biologickým rodičům kontakt s dětmi, pokud je to možné.

Cílem dalšího dotazování bylo zmapování vzniku vazeb a jejich upevňování. Zajímala jsem se o to, jaký byl vývoj vztahu a jak ho jednotliví členové domácnosti budovaly a upevňovaly, protože aby mohl vzniknout nějaký vztah, musí probíhat interakce mezi členy. Respondenti mi vyprávěli příběhy o jejich rodinných setkáních, výletech, rodinných oslavách a o tom, jak společně tráví volný čas. Bylo vidět, že si zakládají na společném trávení volného času, který v jejich chápání příbuzenských vazeb tyto vazby utvrzuje. Na základě dotazování vyplynulo, že respondenti považují chování mezi členy rodiny za mnohem důležitější aspekt než biologické vazby. Ukázalo se, že pěstouni ve většině případů považují biologické příbuzenství za důležité z pohledu identity svěřeného dítěte, které by mohl zajímat původ, ale na utváření vazeb spřízněnosti to nemá podle respondentů téměř žádný dopad. Podle respondentů je k utváření vztahů důležité klidné a vyrovnané zázemí, a především dostatek času a lásky, které svěřenému dítěti věnují. Vznik vazby spojují s tím, že oni aktivně vytvářejí toto prostředí, jež je důležité pro to, aby se dítě mohlo vyrovnat s traumaty a vazby si začít vytvářet.

Janet Carsten se v kapitole *Families into Nation: The Power of Metaphor and the Transformation of Kinship* odkazuje na Kath Weston, která ve své práci *Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship* poukazuje na různé formy vazeb spřízněnosti a potýká se s tezí, kdy se u homosexuálů apriorně neuvažuje o možnosti rodiny, jako kdyby homosexuálové byli v naprosté izolaci od zbytku společnosti.⁵⁸ Carsten se k tomu vyjádřila „*Práce jasně ukazuje, že to, co dělá příbuzenství ‚skutečným‘ nebo ‚autentickým‘ v tomto kontextu, není biogenetické spojení, ale trvání v čase.*“⁵⁹

Tato konceptualizace odpovídá tomu, jak moji respondenti chápou esenci příbuzenských vazeb. Spřízněnosti mezi jednotlivci na základě jejich osobní zkušenosti a péči o nejedno dítě se neváže na biologickou vazbu, ale právě na intenzitu, s jakou si lidé vzájemně věnují čas.

⁵⁸ WESTON, Kath. *Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship*. 1997, s. 52-53.

⁵⁹ CARSTEN, Janet. *After Kinship*. 2004, s. 144.

5 Závěr

Hlavním cílem bakalářské práce bylo zjistit, jak se vytváří pouta mezi pěstouny a svěřenými dětmi v náhradní pěstounské péči v České republice. Práce srovnává tvorbu citových vazeb mezi dětmi a různými typy pěstounů (příbuzenského, nepříbuzenského a přechodného pěstounství). Výzkum byl založen na rešerši legislativy a analýze dat získaných pomocí polostrukturovaných rozhovorů.

Práce vychází z antropologických přístupů ke studiu příbuzenství, jež shrnuje zejména autorské dílo a editorská činnost skotské antropoložky Janet Carsten. Teoretická část práce vymezuje základní pojmy týkající se náhradní rodinné péče v České republice, včetně podchycení vcelku složitého rámce jejich nedávných legislativních proměn.

Praktická část pak cílila na zmapování procesu, díky němuž se formují a fungují příbuzenské vazby. Identifikuji shodné a odlišné rysy vznikajících vztahů a citových vazeb mezi svěřenými dětmi a jejich pěstouny. Na základě kvalitativního šetření v šesti pěstounských rodinách (příbuzných i nepříbuzných, zprostředkované i nezprostředkované formy pěstounství) jsem se pokusila zjistit, jaké principy vedou k vytvoření vazeb a zda je možné bez váhání přijmout do rodiny dítě, které nemá stejnou genetickou identitu. Na základě oslovování jsem zkoumala, do jakého příbuzenského postavení si dítě staví pěstouna, který je pro něj cizí osobou a zda je vůbec možné, aby jej dítě přijalo jako součást svojí rodiny.

Závěry mého výzkumného šetření ukazují na to, že pěstouni z řad příbuzných i nepříbuzných forem mají sice rozdílné podmínky a pozice v případě úvodního seznamování s dítětem a prvotního navazování vztahů s dítětem, v ohledu následného utvrzování vztahů však uplatňují velmi podobné techniky. Za klíč k utváření vztahů se svěřenými dětmi byly považovány tři klíčové oblasti: péče, čas a láska vzniká až v návaznosti na dvě výše vyjmenovaná kritéria.

Systém pěstounské péče je ale nastaven tak, že kompenzuje chybějící biologickou vazbu na dítě systémem poradenství a školení pro nepříbuzenské pěstouny. Paradoxně tak předpokládá, že právě oni budou cílovou skupinou pro takovouto podporu, zatímco příbuzenským pěstounům není zdaleka tak často a aktivně podpora nabízena, což je patrné na případu respondentky E, jíž po přidělení dítěte do péče nikdo aktivně pomoc nenabízel až do momentu, kdy vyčerpala veškeré své finanční prostředky a úspory.

Pro vznik příbuzenské nezprostředkované formy pěstounství se ukázaly jako klíčové předešlé příbuzenské vztahy na matku dítěte. Rodiče otce dítěte ve sledovaných

případech nepřebírali pěstounskou odpovědnost a často s rodinou otce a otcem samotným nebyl nadále udržován vztah. Kontakt s biologickými rodiči udržuje méně jak polovina dětí a ve většině případů se jedná o kontakt s matkou. V případě následného výzkumu by dozajista bylo potřebné zohlednit i perspektivu samotných osvojených dětí. Ta byla v mém výzkumu sledována jen velmi okrajově a nesystematicky.

6 Resumé

The thesis examines the formation of emotional bonds between foster parents and children in kinship and non-kinship foster care in the Czech Republic. The study employs research of legislation and analysis of data obtained through semi-structured interviews to compare the ways that emotional bonds are formed, and whether there are differences between kinship and non-kinship forms of care. The research finds that foster parents from both kinship and non-kinship forms of care use similar techniques to establish relationships, emphasizing care, time, and love. The study highlights the importance of understanding what a loving family entails for forming relationships in foster care. The author suggests that kinship formation is a promising area for future research.

Seznam použité literatury a pramenů

Literární zdroje

1. ALBER, Erdmute. The real parents are the foster parents. In: BOWIE, Fiona. *Cross-Cultural Approaches to Adoption*. 1. Routledge, 2004, s. 33-47. ISBN 978-0-415-30351-4.
2. BUBLEOVÁ, Věduna, et al. *Základní informace o pěstounské péči a péči poručníka* [online]. 4. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2018. ISBN 978-80-87455-30-2.
3. BUDILOVÁ, Lenka. Sociálně-antropologické studium příbuzenství a genderu se zvláštním zřetelem k českému kontextu. *Historická demografie*. Praha, 2015, 39(2), 271-298. ISSN 0323-0937.
4. BUDILOVÁ, Lenka. Studium příbuzenství a sociální antropologie. *AntropoWEBZIN*. Plzeň, 2007, (2-3), 117-127. ISSN 1801-8807.
5. CARSTEN, Janet. *After kinship*. Cambridge University Press, 2004. ISBN 978-0-521-66570-4.
6. CARSTEN, Janet. *Ghosts of Memory: Essays on Remembrance and Relatedness*. Blackwell Publishing, 2007. ISBN 978-1405154239.
7. CHODOROW, Nancy. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. 1. London: University of California Press, 1979. ISBN 978-0-520-03892-9.
8. *Dobrý pěstoun: náhradní rodinná péče v ČR*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, 2018. ISBN 978-80-907053-2-6.
9. FUČÍK, Petr a Kateřina SIDIROPULU JANKŮ. *Paradoxy a výzvy náhradní rodinné péče vykonávané příbuznými v sociálně vyloučené lokalitě*. Sociální práce – Sociálna práca. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2019, roč. 19, č. 3, s. 44-61. ISSN 1213-6204.
10. LÉVI-STRAUSS, C. *The Way of the Masks*. Seattle: University of Washington Press, 1982 [1979].
11. LÉVI-STRAUSS, C. *Anthropology and Myth: Lectures 1951-1982*. Basil Blackwell, 1987 [1984].
12. LÉVI-STRAUSS, C. *Elementary Structures of Kinship*. Beacon Press. 1949.

13. MACELA, Miloslav. *Krátkodobá pěstounská péče: Historie, praxe, perspektivy*. 1. Brno: Sdružení pěstounských rodin z.s, 2019. ISBN 978-80-270-5530-2.
14. NOVÁK, Ondřej. *Náhradní péče o děti v Dánsku, v Anglii a Walesu, na Slovensku a v Polsku*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, [2013]. ISBN 978-80-87455-15-9.
15. SKUPNIK, Jaroslav. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-019-3.
16. STONE, Linda. *Kinship and gender: An Introduction* [online]. 4. Westview Press, 2010. ISBN 978-0-8133-4402-7.
17. ŠANDEROVÁ, Petra. *Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-046-9.
18. TRNKOVÁ, Lucie. *Náhradní péče o dítě* [online]. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2018. ISBN 978-80-7552-865-0.
19. WESTON, Kath. *Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship* [online]. Columbia University Press, 1997. ISBN 978-0-231-11093-8.
20. ZEZULOVÁ, Dagmar. *Pěstounská péče a adopce*. 1. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0065-9.

Internetové zdroje

1. AINSWORTH, Mary Dinsmore Salter. Patterns of infant-mother attachments: antecedents and effects on development. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*. 1985, 61(9), 771-791.
2. BACKHOUSE, Jan a Anne GRAHAM. Grandparents raising grandchildren: negotiating the complexities of role-identity conflict. *Child & Family Social Work*. 2012, 17(3), 306-315. ISSN 13567500. Dostupné z: doi:10.1111/j.1365-2206.2011.00781.x
3. BUBLEOVÁ, Věduna, Klára TRUBAČOVÁ a Tereza LANDOVÁ, et al. *Průvodce náhradní rodinnou péčí: Středisko náhradní rodinné péče* [online]. 7. Praha, 2021. Dostupné také z: https://nahradnirodina.cz/sites/default/files/pruvodce_nahradni_rodinnou_peci_0.pdf
4. KOČMAN, David a Jan PALEČEK. *Osvojování dětí v Anglii a v Dánsku: Zpráva z výzkumu v Anglii a Dánsku na téma osvojení* [online]. 1. Praha: STŘEDISKO NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE, 2016. ISBN 978-80-87455-26-5.
5. MATYŠKOVÁ, Linda. Vymezení pěstounské péče od 1. 1. 2022. *Šance dětem* [online]. 2022. Dostupné z: <https://sancedetem.cz/vymezeni-pestounske-pece-od-1-1-2022>
6. MINISTERSTVO PRÁCE a SOCIÁLNÍCH VĚCÍ (MPSV), 16. 12. 2021. *Pěstounská péče podle zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění zákona č. 363/2021 Sb., výklad pojmů zprostředkovaná a nezprostředkovaná pěstounská péče*. Online. mpsv.cz. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/P%C4%9Bstounsk%C3%A1+p%C3%A9%C4%8De+dle+ZSPOD+zprost%C5%99edkovan%C3%A1+x+nezprost%C5%99edkovan%C3%A1+-+informace.pdf/9898f3cc-1dc8-96ea-420e-143cf50806c0>.
7. MINISTERSTVO PRÁCE a SOCIÁLNÍCH VĚCÍ (MPSV), 10. 11. 2021. *Proces zprostředkování*. Online. mpsv.cz. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/proces-zprostredkovani>.
8. MOŠŤKOVÁ, Šárka a Irena SOBOTKOVÁ. *Příbuzenská pěstounská péče: když dítě vychovávají prarodiče*. E-psychologie [online]. 2016, 10(4), 47-64 [cit. 2022-12-10]. ISSN 18028853. Dostupné z:

<https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&an=121697340&scope=site>

9. Pěstounská péče: Proces zprostředkování a svěření dítěte do pěstounské péče. *Středisko náhradní rodinné péče* [online]. Praha, 2022. Dostupné z: <https://nahradnirodina.cz/pestounska-pece#proceszprostredkovani>
10. Statistika MPSV za rok 2021. *Roční výkaz o výkonu sociálně právní ochrany dětí za rok 2021* [online]. 2022. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/statistiky-1>
11. ŠPALKOVÁ, Kateřina. *Proměny příbuzenských vztahů v rámci pěstounské péče na území České republiky*. UNIVERZITA KARLOVA v PRAZE, 2018. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Ema Hrešanová.
12. VANČÁKOVÁ, Martina. *Povinnosti pěstounů*. NADACE J&T: Virtuální knihovna Náhradní rodinné péče [online]. Praha. Dostupné z: <https://www.knihovnanrp.cz/nahradni-rodinna-pece/pestouni/povinnosti-pestounu/>
13. VÁVROVÁ, Alena. *Přípravy pro budoucí náhradní rodiče: (metodika)* [online]. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2012. ISBN 978-80-87455-16-6. Dostupné také z: https://nahradnirodina.cz/sites/default/files/pripravy_pro_budouci_nahradni_rodice_metodika.pdf